

TB-2
SEH-168
Kayıt 582
Sektör

KÜÇÜK SANAYİNİN KENTSEL İSTİHDAMDAKİ İŞLEVİ.
BURSA'DA BİR ÖRNEKOLAY İNCELEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Ayşenur Ökten

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1. DUALİST MODELLER

1.1. Neo-klasik Model

1.2. Bağımlılık Modeli

1.3. Yeni Yaklaşımlar

2. DUALİST MODELE KARŞI SEÇENEKLER

2.1. Neo-dualizm

2.2. Dünya sistemi ve

2.2.1. Küçük Sanayinin Kentsel İstihdamdaki İşlevi. BURSA'DA BİR ÖRNEKOLAY İNCELEMESİ

3. VARSAYIMLAR - HİPOTEZLER

4. BURSA DOKUMA VE GİYİM SEKTÖRÜNDE SEÇİLEN İŞ YERLERİNDEKİ KÜÇÜK SANAYİ KURULUŞLARI

Yrd.Doç.Dr.Ayşenur Ökten

Bölge Planlama Anabilim Dalı
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
Yıldız Üniversitesi

4.1. Araştırma Alanı ve Yöntem

4.2. Bulgular ve Test Sonuçları

4.2.1. İşletme büyüklüğü ve istihdam yapısı

4.2.2. Kredi kullanma eğilimi ve diğer mali kaynaklar

4.2.3. Büyüme

4.2.4. Gelecek beklentileri, piyasanın ve işletmenin algılanışı

4.2.5. Başka işletmelerle ve örgütlü kesimle bağlantı biçimleri (BİBB)

4.2.6. BİBB ile örgütsüz kesimdeki küçük işletmenin yapısı arasındaki ilişki

4.2.7. BİBB ile küçük işletmenin pazar ilişkileri arasındaki bağın

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1. DUALİST MODELLER

1.1. Neo-klasik Model

1.2. Bağımlılık Modeli

1.3. Yeni Yaklaşımlar

2. DUALİST MODELE KARŞI SEÇENEKLER

2.1. Neo-dualizm

2.2. Dünya sistemi ve kentsel istihdam

2.2.1 Farklı İstihdam Biçimleri Kuramı

3. VARSAYIMLAR - HİPOTEZLER

4. BURSA DOKUMA VE GİYİM SEKTÖRÜNDE SEÇİLEN İŞ KOLLARINDAKİ KÜÇÜK SANAYİ ARAŞTIRMASI

4.1 Araştırma Alanı ve Yöntem

4.2 Bulgular ve Test Sonuçları

4.2.1. İşletme büyüklüğü ve istihdam yapısı

4.2.2. Kredi kullanma eğilimi ve diğer mali kaynaklar

4.2.3. Büyüme

4.2.4. Gelecek beklentileri, piyasanın ve işletmenin algılanışı

4.2.5. Başka işletmelerle ve örgütlü kesimle bağlantı biçimleri (BİBB)

4.2.6. BİBB ile örgütsüz kesimdeki küçük işletmenin yapısı arasındaki ilişki

4.2.7. BİBB ile küçük işletmenin pazar ilişkileri arasındaki bağıntı

5. SONUÇ

5.1. Bursa'daki örgütsüz kesimin niteliği ve sağladığı destekakçenin türü

5.2. Bursa'daki araştırmanın fizik planlama açısından temel ilkelere düşündürdükleri

5.3. Bursa küçük sanayi araştırmasının genel sonuçları

KISALTMALAR

KAYNAKÇA

Son yıllarda, kentsel istihdam sorunlarında temel kuramsal çelişki, her ülkenin kapalı ve dengede bir sistem olarak varsayılmasıyla, her ülkenin dünya ekonomik sisteminin bir parçası olarak kabul edilmesi arasındadır. (D.A.Smith, 1987) Her ülke kapalı bir sistem gibi, bir dengeye ulaşabileceği varsayımıyla ele alındığında, kentsel istihdam sorununa mikro modellerle bakılmaktadır. Ama, üçüncü dünya ülkelerinin kalkınma, kentsel istihdam ve kentleşme eğilimlerinin, dünya sistemi içindeki yerlerine göre biçimlendiği kabul edildiğinde, kentsel istihdam sorununu ekonomik ve politik dinamikler bağlamında irdelemek gerekmektedir.

Bu bağlamda birinci ve ikinci bölümlerinde, kentsel istihdam sorununa ilişkin değişik bakış açıları üzerinde durulmuştur. Daha sonra, dünya sistemi yaklaşımı içinde, örgütsüz kesimin örgütlü kesime destekakçe (*) vermesi tezinin geçerliliği irdelesemiş, bu teze ilişkin önermeler, Bursa'daki doküman ve giyim sektörü küçük sanayi araştırması sonuçları ile irdelemiştir.

(*) Destekakçe - sübvansiyon (T.Saraç)

GİRİŞ :

İkinci Dünya savaşından sonra İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerdeki yaraları sarma çabaları, ekonomik büyüme kuramlarının kaynağını oluşturmuştur. Bir süre sonra, az gelişmiş ülkeler için de, liberal ekonominin temel ilkelerine dayalı kalkınma kuramları geliştirilmiştir.

Kalkınma sorunu beraberinde kentsel istihdam sorununu da gündeme getirmiştir. 1950'lerdeki neo-klasik kalkınma önerileri, kentsel istihdam sorununun kalkınma paralelinde ortadan kalkacağını varsaymıştır. Neo-klasik kuramlara tepki olarak 1960'lı yıllarda, Latin Amerika'daki gözlemlerin ve araştırmaların sonucunda, kalkınmaya farklı bir biçimde yaklaşan "bağımlılık okulu" ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllar kalkınma ve kentsel istihdam sorunlarına yeni boyutlar katmıştır. Bu dönemde hem neo-klasik modellerin, hem de bağımlılık okulu modellerinin açıklayamadığı toplumsal olgular gözlenmiş, 1970'li yılların sonunda ve 1980'li yılların başında kalkınma ve kentsel istihdam sorunları daha geniş bir perspektif içinde ele alınmıştır.

Son yıllarda, kentsel istihdam sorunlarında temel kuramsal çelişki, her ülkenin kapalı ve dengede bir sistem olarak varsayılmasıyla, her ülkenin dünya ekonomik sisteminin bir parçası olarak kabul edilmesi arasındadır. (D.A.Smith, 1987) Her ülke kapalı bir sistem gibi, bir dengeye ulaşabileceği varsayımıyla ele alındığında, kentsel istihdam sorununa mikro modellerle çözüm aranmaktadır. Ama, üçüncü dünya ülkelerinin kalkınma, kentsel istihdam ve kentleşme eğilimlerinin, dünya sistemi içindeki yerlerine göre biçimlendiği kabul edildiğinde, kentsel istihdam sorununu ekonomik ve politik dinamikler bağlamında irdelemek gerekmektedir.

Bu çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde, kentsel istihdam sorununa ilişkin değişik bakış açıları üzerinde durulmuştur. Daha sonra, dünya sistemi yaklaşımı içinde, örgütsüz kesimin örgütlü kesime destekakçe (*) vermesi tezinin geçerliliği irdelenmiş, bu teze ilişkin önermeler, Bursa'daki doküman ve giyim sektörü küçük sanayi araştırması sonuçları ile sınanmıştır.

1. DUALİST MODELLER

1.1 Neo-Klasik Model

1950'li yıllarda az gelişmiş ülkelerin amacı öncelikle tarımda modernleşmeyi ve verim artışını sağlamak, bunun yanı sıra da endüstrileşmeyi gerçekleştirmektir. Bu gelişme çabaları içinde ortaya çıkan sorunların başında kentsel istihdam sorunu gelmektedir. Hızlı nüfus artışı ve tarımdaki modernleşme gibi itici etmenler, kırsal alanda önemli miktarda işgücünü açığa çıkarmıştır. Öte yandan, kentlerde kurulmaya başlanan endüstriler de daha iyi gelir sağlama ve iş bulma olanakları yaratarak nüfusu buralara çekmiştir.

Kırsal iticiliği-kentin çekiciliği modeli, neo-liberal yaklaşıma göre, gelişme süreci içinde istihdam ve gelir dağılımındaki dengelerin oluşmasını sağlayacaktır. Kırdan kopan emeğin marjinal verimliliği, tarımdaki gizli işsizlik nedeniyle, zaten hemen hemen sıfır olduğu için, tarım sektöründeki üretimi olumsuz yönde etkilemeyecektir. Öte yandan, kırdan kente göçen işgücü kentteki sanayiye ucuz emek sunacağı için, yeni gelişmekte olan sanayi yüksek kârlılıkla çalışabilecek ve hızla gelişecektir. Endüstri geliştikçe kentteki emek arzı bu sektör tarafından emilecek, işsizlik sorunu yavaş yavaş ortadan kalkacak, istihdam düzeyi yükseldikçe ücretler de yükselecek, böylece gelir dağılımı da giderek daha dengeli olacaktır.

Lewis'in, işgücünün emilmesi konusundaki bu klasik ekonomik modelinin temelinde az gelişmiş ülkelerde dualist bir yapı olduğu varsayımı bulunmaktadır. Bu dualist model, az gelişmiş ekonomilerin bir yanda kapitalist sanayi kesimi, öte yanda pre-kapitalist tarım kesimi olmak üzere, birbiriyle çelişen iki yapıyı bir arada bulundurduğunu kabul eder.

Toplumbilimde de dualist model çerçevesinde, az gelişmiş ülkelerin toplumsal yapısı modern ve geleneksel olmak üzere iki kesimli kabul edilmiştir. Kalkınmanın toplumsal amacı, az gelişmiş ülkelerdeki geleneksel kesimin

zaman içinde modern kesimin özelliklerini kazanmasını sağlamak, gelişmiş ülkelerin özellikleri ile donanmış bir toplumsal yapıya ulaşmaktır. (Hoselitz, 197; Bernstein, 1971) Kalkınma çabaları içinde eğitim politikaları, yeni kurumlaşmalar, örgütlenmeler hep bu anlayış doğrultusunda düzenlenmiştir. Çalışma yaşamında, politikada, eğitimde, yargıda ve başka alanlarda modern batı toplumlarındaki modeller benimsenmiştir. Modernizasyon tezi, az gelişmiş ülkelerdeki modern kurumların, eski toplum yapısının öğeleri olan geleneksel kurumlarla çatışacağını kabul etmektedir. Ancak, bu çatışma gelişme ilerledikçe modern kesim lehine azalacak, bir süre sonra modern kesimin kurumları egemen olacaktır.

1.2 Bağımlılık Modeli

1960'lı yıllara gelindiğinde, az gelişmiş ülkelerdeki değişmelerin beklenenden farklı bir doğrultuda olduğu ortaya çıkmıştır. Her şeyden önce, üçüncü dünya ülkelerindeki sanayi kesimi kentleşmenin çok gerisinde kalmıştır. Bu kesim, kentsel işgücünü çok yavaş özümlemektedir. Kırdan kente akın edenlerin ancak çok küçük bir bölümü sanayide çalışmakta, büyük bölümü kentlerin çevresini saran sağlıklı, düzensiz, ve çoğunlukla yasa dışı konut alanlarında, yasal ya da yasa dışı, verimsiz ve geçici işlerde çalışarak kentte barınmaya çabalamaktadır. Böylece sanayi kesiminde istihdamın çok yavaş artmasına karşılık, kentlerde aşırı derecede şişkin ve verimliliği düşük bir hizmet kesimi ortaya çıkmıştır. bu gelişmeler, kentleşmeyi kalkınmanın göstergesi ve ön koşulu sayan dualist modele gölge düşürmüştür.

Az gelişmiş ülkelerde gözlemlenen bu yığılmalar, neo-liberal yaklaşıma tepki olarak bağımlılık kuramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bağımlılık kuramı, kentsel istihdam açısından iki temel gözleme dayanmıştır: Birincisi, Üçüncü Dünya ülkelerinde sanayinin istihdam artışına katkısı çok azdır. İkincisi, kentte düşük verimlilikli hizmet kesimi hızla büyümektedir. Bağımlılık kuramı, kentlerdeki birikimin nedeni olan yetersiz sanayi istihdamını, az gelişmiş ülkelerin teknolojik açıdan gelişmiş ülkelere bağımlı olmasıyla açıklamaktadır.

Az gelişmiş ülkelerin temel özelliklerinden birisi, üretilmiş teknolojileri alıp kullanmalarıdır. Gelişmiş ülkeler ise, kendi gereksinmelerine uygun teknolojiyi kendileri geliştirir ve üretir. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerin sanayileşme çabaları içinde kullandıkları teknoloji hiç bir zaman kendi koşullarının bir ürünü olmamaktadır (Blomström ve Hettne, 1984; Seers, 1971) Gelişmiş ülkelerin amaçlarına hizmet etmek üzere, onların ekonomisinin gereklerine uygun olarak üretilmiş teknoloji, az gelişmiş ülkelerin sorunlarına çözüm getirmemekte, bu ülkelerin sürekli ve yapısal olarak dışa bağımlı kalmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelere alınıyor için emek kullanımını azaltmaya yönelik, sermaye yoğun üretim teknolojisi modern kesimdeki istihdam artışını yavaşlatmaktadır. (Singer, 1975) Öte yandan, modern sanayi ürünleri kendileri ile rekabet eden el sanatlarını piyasadan silmekte, bu da işsizliğin artmasına yol açmaktadır. Böylece bağımlılık kuramı, "minimum düzeyde emek özümleyen endüstrileşme" olgusuna işaret etmektedir. (Portes ve Benton, 1984)

Dış ticaretin yapısı, bir başka deyişle az gelişmiş ülkelerin dışarıya çoğunlukla tarım ürünleri ve hammadde satmaları, buna karşılık dışarıdan sanayi ürünleri almaları, gelişmeyi engelleyici bir etki yapmaktadır. Dış ticaret hadlerinin sürekli sanayi ürünleri lehine oluşması, az gelişmiş çevre ülkelere gelişmiş merkez ülkelere bir kaynak aktarımına neden olmaktadır. Böylece az gelişmiş ülkeler yeterli sanayileşme ve büyüme hızına ulaşamamakta, kentsel istihdam sorununu çözecek iş alanları yeterince açılmamaktadır.

Durgun Sanayi İstihdamı tezine göre, ülkenin dışa bağımlı yapısı sanayinin emek-yoğun olmasını engellemektedir. Sanayi kesimi, giderek artan oranda emek istihdam etmesi gerekirken, kentsel emek arzını dengeleyecek emek talebi yaratmaktan çok uzak kalmaktadır. Sanayi kesiminde çalışan işgücünün büyüme hızı, toplam nüfusun büyüme hızına paralel olarak artmaktadır ki, bu durumda istihdamda hiç bir yapısal değişiklik meydana gelmemektedir. (Singer, 1975) Bu mekanizmanın az gelişmiş ülkeleri bir kısır döngü içeresine soktuğunu savunan bağımlılık okulu kuramcılar, çevre ülkelerin kendine yeterli bir ekonomiye yönelmesini

önermişlerdir. Böylece, az gelişmiş ülkelerin bir bölümü, sanayi ürünleri tüketiminde dışa bağımlılıktan kurtulmayı amaçlayarak ithâl ikamesi stratejisini benimsemişlerdir. (Gülalp, 1983)

Bağımlılık okulunun bu bakış açısına göre, kentsel istihdam sorununun temelinde az gelişmiş ülkelerin dışa bağımlılıktan kurtulamaması, buna bağlı olarak kendi yapılarına uygun bir kalkınma ve sanayileşme stratejilerinin olmaması ve bu ülkelerdeki ikili yapıların ortadan kaldırılmayışı bulunmaktadır. Böylece, kentsel kesimdeki emek talebi, kırsal kesimde açığa çıkıp kente göçen nüfus karşısında yetersiz kalmıştır. Kırsal alanlardan kentlere göçen ve kentsel ekonomiyle bütünleşemeyen bu nüfus marjinal bir kesimi oluşturmaktadır. Bu kesim düşük gelirli, düşük verimlilikli, belirsiz ve geçici işlerin yapıldığı bir kesimdir ve ülkenin gelişmesi tamamlandığında ortadan kalkacaktır.

1.3 Yeni Yaklaşımlar

Neo-klasikler gibi bağımlılık okulu kuramcıları da kentsel istihdam sorununa dualist model çerçevesinde yaklaşmaktadırlar. Dualist modelin en belirleyici ögesi, az gelişmiş ülke toplumlarında geleneksel, pre-kapitalist örgütlenme modellerinin, kapitalist ve sanayiye dayalı örgütlenme modelleriyle çatıştığının kabul edilmesidir. Marjinal kesim bu çatışmanın ürünüdür; sanayinin yarattığı talebi aşan kentsel işgücünün istihdam edilmeyen tortusudur. (Todaro, 1977; Kannapan, 1985)

1950'li ve 1960'lı yıllarda az gelişmiş ülkelerin gelişme sorunlarının ele alınışı üç biçimde olmuştur: Bunlardan birincisi neo-klasik yaklaşımdır, ki sanayileşmiş ülkelerin izlediği yoldan gidilmesini önermektedir.

İkincisi, yapısalcı ve bağımlılık okulu yaklaşımıdır. Prebish, Furtado ve Sunkel'in öncülük ettiği bu grup, gelişmiş ülkelere bağımlı kalındığı sürece gelişmenin gerçekleşmeyeceğini, bunun için içe dönük, ulusal bir sanayileşme politikası gerektiğini savunmaktadır. Ancak, ulusal sanayileşme politikası güdülürken çözümler yine kapitalist sistem içinde aranmaktadır. Üçüncü yaklaşım Marxist ve neo-Marxisttir.

Yine bağımlılık okulu çerçevesinde yer alan bu grup -Cardoso, Frank- az gelişmiş ülkelerin bağımlılığının kalkınmayı engelleyeceği görüşünü savunurken, bu bağımlılık ilişkisine kapitalist sistem içinde çözüm

bulunamayacağını ileri sürmektedirler. (Blomström ve Hettne, 1984)

Tüm bu yaklaşımlar içinde, kentlerde yığılmış ve modern kesim içinde istihdam edilemeyen nüfus, büyümesi istenmeyen ve uygun stratejilerle kırdı tutulması ya da kentte özümlemesi gereken bir kesimi oluşturmaktadır. Bu anlamda marjinal sektör, bu yaklaşımların tümünde bir geçiş kurumu niteliği taşımaktadır. (Keleş, 1972; Kıray, 1972) Kapitalist sistemin az gelişmiş ülkelerde henüz tüm kurumlarıyla gelişmemiş olmasından doğan boşluklar nedeniyle ortaya çıkan bu kesim, sistemin az gelişmişlikten kurtulmasıyla birlikte tümüyle ortadan kalkacaktır. Ama, gelişme tamamlanıncaya dek marjinal kesim, örgütlü kentsel kesimde istihdam edilemeyen işgücünün geçinmesini sağlayarak, bir tampon kurum işlevi görecektir. (Kıray, 1964)

1.3 Yeni Yaklaşımlar

Dualist modeller, 1950 ve 1960'lı yıllardaki aşırı kentleşme ve işsizlik sorunlarının nedenini açıklarken, 1970'lere doğru gözlenen gelişmeler karşısında yetersiz kalmıştır. Bu gelişmeler, kalkınma ve istihdam sorunlarının yeni bir bakış açısı ile ele alınması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

1970'li yılların kentsel istihdam kuramları konuyu iki yönden ele almaktadır (Portes ve Benton, 1984): Emek arzı ve emek talebi yönlerinden.

Konuyu emek arzı yönünden ele alan kuramlara göre, az gelişmiş ülkelerdeki işgücünün modern sanayi kesimi içinde yeterince hızlı özümlememesinin nedeni, bu ülkelerdeki işgücünün büyük bir bölümünün modern sanayinin gerektirdiği becerilere ve çalışma alışkanlıklarına sahip olmamasıdır. Dolayısıyla, sanayileşmenin artmasına koşut olarak eksik istihdam oranının da artması bir emek arzı sorunudur. Büyük kitlelere ulaşabilen hızlı ve yoğun bir meslek eğitimi bu sorunu çözecektir.

Sorunu emek talebindeki yetersizlikler açısından ele alan yaklaşımlarda ise çeşitli etmenler üzerinde durulmaktadır. Bir kesim bu çelişkiyi, nüfus artış hızının çok üzerinde olması ile açıklamaktadır. Az gelişmiş ülkeler

hâlâ çok hızlı nüfus artışı sorunu ile karşı karşıya oldukları için, bu artış kentsel alanlardaki emek arzının da çok hızlı artmasına neden olmaktadır. Oysa, sanayi kesimi her ne kadar hızlı büyüyorsa da, her zaman nüfus artış hızının gerisinde kaldığı için istihdam sorununu çözememektedir. Az gelişmiş ülkelerde uygulanacak başarılı bir nüfus planlaması kentsel istihdam sorununu çözecektir.

Öte yandan, modern sanayi kesiminde yeni istihdam yaratmanın maliyeti her geçen gün biraz daha artmaktadır. İstihdam edilen her ek işçi başına düşen girdi miktarı bugün, sanayinin ilk gelişme aşamalarındakine göre çok daha yüksektir ve giderek artmaktadır. O nedenle, sanayide istihdam düzeyinin yükselmesinin maliyeti çok fazladır. Bu gerçek, işletmelerin ithâl edilmiş ya da yerli teknoloji ile çalışmaları ile de bağıntılı değildir. Bir başka deyişle, emek talebindeki bu sorunun "bağımlılık" ile bir ilgisi yoktur. Sorun, hem altyapı, tesis, hammadde gibi girdilerin maliyetinin yükselmesinden, hem de eskiye oranla daha fazla enerji tüketen, daha çeşitli tüketim görüntüleri olan emekçilerin ücret beklentilerinin yükselmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Gerek işgücü arzı, gerekse işgücü talebi üzerinde duran bu kuramlar kentsel istihdamın yetersizliğini açıklamaya çalışmaktadır. Ama, kentlerde istihdam artışının yavaş olmasına karşın neden çok sayıda insanın kırdan kente gelmeye devam ettiğini açıklamamaktadır. Konunun bu yönüne değişik açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birisi de, dualist model çerçevesindeki en tutarlı açıklamalardan birini yapan Todaro modelidir.

Todaro'ya göre kırdan göçenler kente, örgütlü kesim içinde iş bulmak için gelmektedirler. Kentte, bu kesimdeki istihdam artışı bu göçün gerisinde kalmakta, ama göç yine de devam etmektedir. Çünkü, göçenleri kente çeken etmen açık işlerin miktarından çok iş bulma umududur. (Todaro, 1977)

Kişinin kente göçme kararı akılcı bir ekonomik değerlendirmeye dayanmaktadır. Bu değerlendirmede hem parasal, hem de psikolojik yarar ve maliyetler yer almaktadır. Göçmeye hazırlanan kişi kırdaki geliri ile kentteki olası gelirini, göç etmenin mali yükünü, yeni bir toplumsal yapıya uyum

sağlayamama riskini, kentte yaşamanın ekonomik maliyetini karşılaştırır. Burada en önemli nokta, bu karşılaştırmaların gerçekten bulunmuş hazır bir işin sağladığı olanaklara göre değil, iş bulma umuduna göre yapılmasıdır. Çünkü, bu durumda, kentte yeni iş alanları açıldıkça işsiz sayısının artması gibi bir paradoks ortaya çıkmaktadır: Kentte açılan bir kişilik bir iş yeri, bu işe girmeyi uman bir kaç kişiyi kente çekmektedir.

Kente göçen kişi için en önemli sorun, örgütlü kesimde iş buluncaya dek geçen süre içinde kentte direnebilmektedir. Bu sorun -direnme sorunu-marjinal sektör içinde çözümlenmektedir. Örgütlü modern kesimde iş buluncaya dek, marjinal sektör içindeki işlerde geçim sağlanmakta, bu kesimdeki gezici satıcılık, işportacılık, boyacılık vb. işler başlıca gelir kaynağı olmaktadır. Bu tür işlere genellikle aynı köyden hemşeri ya da akraba olup kentte daha önce yerleşmiş olanların aracılığıyla girilmektedir.

Todaro'nun modeli, az gelişmiş ülkelerde marjinal kesimin neden genişlediğini emek arzı yönünden açıklamaktadır. Bir başka deyişle, bu model marjinal sektördeki emek arzının nedenlerini ele almakta, ama bu sektörde çalışan emeğe talep olup olmadığı üzerinde durmamaktadır. Oysa bu kesimin genişlemesinde emek arzı kadar emek talebinin de rol oynadığını düşünmek gerekir. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki istihdamın yapısına ilişkin yeni gözlemler, marjinal kesimdeki emeğe ne tür bir talep olduğunun incelenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. 1970'lerin bunalımında gelişmiş ülkelerdeki işsizlerin sayısındaki artış ve süreklilik, araştırmacıların bu kesime değişik bir açıdan eğilmesine neden olmuştur. İşsizlerin uzun süreli işsizliğe nasıl dayanabildikleri araştırılırken, işsiz kalanların giderek marjinal sektör içinde çalışmaya başladıkları ve bu sektör içinde kalmayı amaçladıkları gözlenmiştir. (Szelenyi, 1981) Hattâ, örgütlü kesimden marjinal kesime geçişler olmaktadır. Çünkü, bu kesim kişiye üretimin süresi, çalışma saatleri ve mekânı açısından bir esneklik ve otonomi tanımaktadır. (Lozano, 1983)

Bu gözlemler, örgütsüz kesimin o güne dek dualist model içinde algılandığı biçimde algılanamayacağını, yani geçici ve marjinal kabul edilemeyeceğini düşündürmüştür.

2. DUALİST MODELE KARŞI SEÇENEKLER

1972'de ILO'nun Kenya için hazırladığı istihdam politikası raporu (yaygın adıyla Kenya Raporu), marjinal sektör kavramının sarsılmasında ve bu sektöre yepyeni bir bakış açısıyla yaklaşılmasında önemli rol oynamıştır. Kenya Raporu'nda yazarlar bu örgütsüz (informal) kesimin "marjinal" olarak algılanmaması gerektiğini, çünkü bu kesimin gerçekte üretken ve verimli olduğunu savunmuşlardır. (*) Raporda az gelişmiş ülkelerde örgütsüz kesim içinde yapılan mal ve hizmet üretiminin düşük gelir grupları açısından taşıdığı önem üzerinde durularak, bu kesimin desteklenmesi önerilmiştir. Raporda ayrıca, örgütsüz kesimdeki işletmelerin emek-yoğun teknoloji kullanmaları nedeniyle, kentsel istihdam sorununun da bu kesim içinde çözümlenebileceği ileri sürülmüştür.

Pek çok az gelişmiş ülkede gözlendiği gibi Kenya'da da kalkınma çabaları, modern sanayi kesiminin oluşturulması ilkesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Sanayinin gelişebilmesi için verilen destek akçeler, özendirici önlemler, bu kesim için dışarıdan sermaye-yoğun teknoloji getirmeyi çekici kılmıştır. Böylece sanayi kesimi, kentsel istihdam sorununun çözümünde yetersiz kalmıştır. Oysa, örgütsüz kesimdeki küçük işletmeler emek-yoğun teknolojilerle üretim yapmayı sürdürmektedir ve izlenen politikalar ne olursa olsun 1990 yılına dek daha da genişleyerek üretime devam edecektir. (Kenya Raporu, 1972). O nedenle, raporda bu kesimin yönetim tarafından desteklenmesi önerilmektedir. Örgütsüz kesimin desteklenebilmesi için önerilenler üç grupta toplanabilir: (1) Örgütsüz kesimin konut alanlarında, kentteki toprak kullanışı açısından çok zorunlu durumlar dışında, yıkım yapılmaması; (2) Küçük işletmelerin piyasaya girmesinin olabildiğince kolaylaştırılması; (3) Örgütsüz kesimde üretilebilecek ürün türlerinin araştırılması ve bu kesimin üretimine kamu kesiminden talep yaratılması.

(*) Bundan böyle bu çalışmada da "örgütsüz kesim" terimi kullanılacaktır.

Kenya Raporu'na göre örgütsüz kesim bugüne dek yapıldığı gibi dışlanmazsa, istihdam politikası içinde sorun çözücü bir öge olarak değerlendirilebilirse, bu kesim ekonominin gelecekteki büyümesinin de kaynağı olacaktır. Zaman içinde, bu kesimdeki gelirin yükselmesi, örgütsüz kesimden örgütlü kesime yönelen bir talep oluşturacaktır.

Bu raporun kuramsal açıdan en önemli sonucu, örgütsüz kesimi bir artık olarak kabul etmemesidir. İki sektörlü olan dualist modelden farklı olarak burada dört sektörlü bir model kabul edilmiştir: Küçük tarım işletmesi kesimi, tarımsal olmayan örgütsüz kesim, özel örgütlü kesim ve kamu kesimi. Böylece kentsel istihdam sorununun incelenmesinde dualist model terkedilmekte, yeni model içinde örgütsüz kesime, sistemin vazgeçilmez bir ögesi olarak yer verilmektedir. Ayrıca, örgütlü kesimle örgütsüz kesim arasında bir akım oluşturulması gereği savunulmaktadır. Örgütlü kesim için gerekli bazı girdilerin, örgütsüz kesimde üretilmesiyle, bu kesimin ekonomik sistemle organik bütünleşmesi sağlanmış olacaktır.

Gerek Kenya Raporu ve literatürdeki yankıları, gerekse gelişmiş ülkelerde de örgütsüz kesimin genişlediğinin gözlenmesi (Tokman, 1979; Sassen-Koob, S., 1985), bu kesimin iki özelliğini gündeme getirmiştir: Birincisi, örgütsüz kesim geleneksel yapının bir kalıntısı değil, modern sanayi kesiminin işlevsel bir ögesi olabilir. İkincisi, örgütsüz kesim az gelişmişliğin bir ürünü değildir, modern kapitalist sistemin gereksindiği bir kesimdir. Öyleyse örgütsüz kesimin varlığını artık geleneksel-modern çatışmasından başka bir nedenle açıklamak gerekir.

2.1. Neo-Dualizm

Gelişmiş ülkelerde büyüyen örgütsüz kesimin varlığını açıklamaya çalışan neo-dualizm tezi, bu olguyu açıklamak için geleneksel-modern dualizmi yerine, örgütlü kesim ve örgütsüz kesimden oluşan yeni bir dualist modelden yararlanmak gerektiğini savunmaktadır. Bu tezde örgütlü kesim, büyük işletmeler tarafından istihdam edilen, hareketlilik oranı düşük (iş değiştirme sıklığı az), yoğun biçimde sendikalaşmış, ücretlerin ya da istihdam düzeyinin düşmesine karşı güçlü savaşım verebilen işgücünün

kesim koşullarında" istihdam edilecek emeğe olan talep nedeniyle çalıştığı kesimdir. Örgütsüz kesim ise, eksik istihdam ve düşük ücret sorunları olan, kendi hesabına çalışanları ve küçük işletmelerde belirsiz aralıklarla ya da iş çıktıkça çalışanları kapsamaktadır (Mingione, 1978).

Bu ikili emek piyasası yapısı, kapitalist ekonominin bunalım döneminde kısa vadeli çözümler bulunmasına olanak vermektedir. Gelişmiş ülkelerdeki kapitalist ekonomi, 1970'li yıllarda sermaye birikimi yetersizliği bunalımı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunun, örgütlü kesim içinde emeğin ucuzlatılmasıyla çözümlenmesi olanağı yoktur. Çünkü, bu kesimdeki emek bilinçli ve örgütlüdür. Toplu pazarlıklarla varılmış ücret düzeyinin gerisine düşmek, ya da reel ücretin azalması söz konusu değildir; belirli bir yaşam düzeyinin altına düşülmesi de bunalımlara yol açar. Bu açıdan örgütsüz sektörün belirsizlik, örgütsüzlük koşulları ucuz emek kullanımı için ya da en azından emeğin toplumsal maliyetinin düşürülmesi için bir olanak sağlamaktadır (Mingione, 1978). Örgütlü kesimdeki üretimin bir bölümü örgütsüz kesime kaydırıldığında, bu kesimdeki emeğin daha ucuz olması nedeniyle, üretimin bu bölümünün maliyeti de daha düşük olmaktadır.

Avrupa ülkeleri gibi çok etkin sendikal çalışmaları olan ülkelerde, ikili emek piyasası uzun dönemli bir çözüm sağlayamaz; çünkü, bir zaman aralığından sonra örgütlü kesimdeki sendikal örgütler örgütsüz kesimin "örgütsüz" özelliği kalmayacaktır. Ücret düzeyinin yükselmesi, sosyal güvence ödemeleri, çalışma yaşının ve süresinin kısıtlanması vb. önlemler emeğin maliyetini yükseltecektir (Mingione, 1978).

Kapitalist sistem içinde ucuz emek gereksinmesi, kentsel istihdam sorununun öteki yüzünü, yani örgütsüz kesimdeki emeğe olan talebi ortaya çıkarmaktadır. Örgütsüz kesimde "yığılan" işgücünü, emek arzındaki fazlalık olarak değil, sistemin bu kesimdeki işgücüne olan gereksinmesinin sonucu olarak algılamak daha doğrudur. Bu kesim varlığını, "örgütsüz

(*) Bu kesim, yalnızca modern anlamda örgütlenmeden yoksundur; ama kendine özgü bir örgütlenmeye sahiptir.

kesim koşullarında” istihdam edilecek emeğe olan talep nedeniyle korunmaktadır. O halde örgütsüz kesim, yani kentsel alandaki geleneksel üretim örgütlenmeleri (*), modern örgütlü kesim için işlevsel bir nitelik taşımaktadır (Kannapan, 1985).

Neo-dualizm ve örgütsüz kesimdeki emeğe talep tezleri, bağımlılık okuluna da yeni bir boyut getirmiştir. 1970’li yıllarda pek çok üçüncü dünya ülkesinde sanayi kesiminin toplam istihdam içindeki payının hızla büyümesi, bağımlılık okulunun “durgun sanayi istihdamı tezi” ile çelişmektedir. Ancak, bu ülkelerde istihdamın yapısına daha yakından bakıldığında örgütsüz kesim açısından ilginç bir durum gözlenmektedir. Sanayiye ilişkin resmi istatistikler, yalnızca resmi kanallardan gerçekleşen istihdamı yansıtmaktadır. Oysa imalât sanayisinde, istatistiklere yansıyandan çok daha büyük sayıda işgücü, resmi kanallar dışından değişik koşullarda istihdam edilmektedir. Sanayideki istihdam artışının asıl dikkat edilmesi gereken yönü, bu artışa paralel olarak eksik istihdam olgusu, modern sanayi kesimi dışında kalmış işgücünün, bir başka deyişle örgütsüz kesimdeki işgücünün varlığına işaret eder. O halde, kentsel nüfus sürekli artarken, örgütsüz kesimin bu nüfus içindeki payının aynı kalması gerçekte, örgütsüz kesimin ülke toplam nüfusu ve toplam işgücü içindeki payının arttığını gösterir. Portes ve Benton’a göre kentsel istihdam sorunu incelenirken asıl üzerinde durulması gereken işte bu eksik istihdam olgusundaki artıştır. Bu yazarlara göre kentsel istihdamın yapısını kentsel eksik istihdam oranı göstermektedir. Sorulması gereken, kentsel eksik istihdamın nasıl bir mekanizma ile ortaya çıktığı ve varlığını neden devam ettirdiği sorularıdır (Portes ve Benton, 1984).

(*) Bu kesim, yalnızca modern anlamda örgütlenmeden yoksundur; ama kendine özgü bir örgütlenmeye sahiptir.

2.2 Dünya Sistemi ve Kentsel İstihdam

Portes'e göre örgütsüz kesimin büyümesinin nedeni örgütlü modern kesimdir. Örgütsüz kesimin varlığının ve dinamiğinin nedeni, örgütlü kesimin ona gereksinmesinin olması ve talep yaratmasıdır. Öyleyse örgütsüz kesimi bir "artık" olarak kabul etmek, emek talebini aşan bir emek arzı sorunu olarak kabul etmek olanaksızdır. Bu olguya, neo-klasiklerin ve bağımlılık okulunun gözlüklerinden farklı bir gözlükle bakmak gerekmektedir; bu da dünya sistemi kuramıdır. Az gelişmiş ülkelerin dünya sistemi içindeki yerine ve rolüne bakıldığında, bu ülkelerdeki örgütsüz kesimin modern örgütlü kesimle birlikte neden ve nasıl büyüdüğü anlaşılabacaktır.

Dünya sistemi kuramı bağımlılık, uluslararası sermaye ve uluslararası sermaye tezlerinin devamı niteliğindedir.

Bağımlılık okulunun geliştirdiği uluslararası işbölümü tezi çerçevesinde kentsel istihdam sorununa bakıldığında şu gözlenmektedir: Üretim süreci gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde ayrı ayrı, her biri kendi içinde tamamlanan bir döngü olarak gerçekleştirilmekte, gelişmiş ülkeler sanayi üretiminde uzmanlaşmakta, az gelişmiş ülkeler teknoloji üretememeleri nedeniyle onlara bağımlı kalmaktadır. Kentsel istihdam her ülkede, kendi kentsel sektörleri içinde çözümlenecek bir sorundur. Türkiye-Almanya ilişkisinde olduğu gibi az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere işgücü hareketi söz konusu olabilmekte ama bu işgücünün istihdamının yarattığı sorunlar yine üretimi yapan ülkenin kentsel alanlarında çözümlenmektedir.

Uluslararası sermaye tezinin içerdiği en önemli fark, sanayi üretiminin gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere kaymasıdır. uluslararası sermayenin fabrikaları (üretim alanları) artık gelişmiş ülkeler yerine, emek ve toprağın ucuz olduğu az gelişmiş ülkelere kaymaktadır. Hem ulaşım ve taşımacılıktaki, hem de üretimdeki teknolojik gelişmeler, gelişmiş ülkelerin merkez konumunu kaybetmeden az gelişmiş ülkelerdeki üretimi yönetebilmesini sağlamaktadır. Ulaşım ve taşımacılık teknolojisinin

gelişmesi bu hizmetlerin maliyetini düşürmüştür. Böylece, yönetim, üretim ve pazarın birbirine yakın olması gereği ortadan kalkmıştır. Üretimdeki teknolojik gelişmeler elektronik aygıtları kullanıma sokmuştur. Robotlar ve çok duyarlı ölçme aygıtlarıyla kalite kontrolü yapılabilmesi, emeğin rolünü azaltmış ve standart üretimi kolaylaştırmıştır. Süreç, basit üretim aşamalarına bölündüğünde, her aşamada istenilen standarda uygun üretim, emeğin niteliği ne denli düşük olursa olsun sağlanabilmektedir. Böyle niteliksiz ve ucuz emek kullanılarak üretilen ara-ürünlerin bir araya getirilmesi (montajı) ise, ulaşımın çok ucuz olması nedeniyle hiç bir maliyet sorunu yaratmamaktadır (Fröbel et.al., 1982).

Uluslararası sermayenin bugün vardığı aşamada, evrensel işbölümü yeniden düzenlenmektedir. Bu düzenlemede ulusal sınırlar önem taşımaktadır. Üretim süreci parçalanarak, aşamaların her biri emeğin ve mekânın en ucuz ya da uygun olduğu yerde gerçekleştirilmektedir (Fröbel, et.al., 1982).

Ucuz emekten yararlanmak için geliştirilen mekanizmanın temelinde örgütsüz sektör bulunmaktadır. Yeni üretim ve ulaşım teknolojilerinin, emeğin en ucuz olduğu yerde kullanma olanağını sağlaması, az gelişmiş ülkelerdeki örgütsüz kesimi dünya sistemi içinde önemli bir konuma getirmektedir. Örgütsüz kesim, salt kendi ülkesinin emek deposu olmaktan çıkmakta, ucuz emek kullanımının evrensel kaynağı olmaktadır.

2.2.1 Farklı İstihdam Biçimleri Kuramı

Portes, örgütsüz kesimin evrensel boyutunu, “sanayileşmekte olan ülkelerdeki farklı istihdam biçimleri” kuramı ile açıklamaktadır. Bu kurama göre aynı ekonomi içinde örgütlü kesim, değişik istihdam biçimlerinden bir arada yararlanmaktadır. Bir yanda gelişmiş ülkelerin iş hukukunu örnek alan yasaların zorunlu kıldığı sosyal güvence sistemleri ile korunan örgütlü işgücü istihdam edilirken, öte yanda, toplumsal güvencesi olmayan, örgütsüz işgücü belirli aralarla ya da geçici olarak istihdam edilmektedir. Geçici istihdam, örgütlü kesimdeki iş yaşamının

düzenlemelerinden bir kaçış yoludur. Sendika, toplumsal güvence ve benzeri örgütlerin dışında, geleneksel iletişim ve örgütlenme yolları izlenerek işçi kullanılmakta; bu işgücünün maliyeti daha düşük olmaktadır. Ayrıca, evlere iş verilmesi, küçük işletmelere sipariş verilmesi ya da fason üretim yaptırılması da ucuz emek istihdam etmenin diğer biçimleri olmaktadır. Böylece örgütlü kesim, emek gereksinmesini iki farklı düzlemde karşılamaktadır: örgütlü ve örgütsüz. Geçici istihdam, eve iş vermek ve fason üretim, iki kesim arasındaki bağlantı türleri olmaktadır (Moser, 1979). bu bağlantılarla, dünya sistemi içindeki örgütlü kesim (büyük sermaye) yine dünya kapitalist sistemi içindeki yer alan örgütsüz kesimdeki ucuz emeği kullanabilmektedir (C.A. Smith, 1985 b). Bu iki kesim arasındaki ilişki, örgütsüz kesimin örgütlü kesime doğrudan destekakçesi olarak değerlendirilmektedir (Portes ve Benton, 1984).

Örgütsüz kesim bir de dolaylı destekakçe sağlamaktadır. Dolaylı destekakçe tezinin temelinde “proletarize olmamış emek” kavramı bulunmaktadır (Portes, 1984, 1985). Portes’e göre gelişmiş ülkelerde emek hemen hemen tümüyle proletarize olmuştur. Bir başka deyişle, emek her zaman belirli bir ücret karşılığında sunulmakta ve kullanılmaktadır. Her tür mal ve hizmet üretimi ücret karşılığında yapılmaktadır. Emeğin proletarize oluşu beraberinde emeğin örgütlenmesini, sendikalaşmayı ve buna bağlı olarak ücret düzeyinin yükselmesini getirmektedir. Oysa, az gelişmiş ülkelerde, geleneksel akrabalık ve hemşehrlik ilişkileri hâlâ ekonomik etkinliklerin ve örgütlenmelerin önemli bir parçasıdır. Bu geleneksel örgütlenmeler içinde ücretsiz emek ve bedelsiz yardımlaşma hiç de azımsanmayacak bir orandadır. Geleneksel işbölümü ve örgütlenmelerin sürdürüldüğü örgütsüz kesimdeki üretimde ücretsiz emekten, komşuluk ve hemşehrlik dayanışmalarından yararlanılabilmesi üretimin maliyetini ve fiyatını düşürür. Bu kesimde üretilen ürünün fiyatının düşük olması, dolaylı bir etkiyle örgütlü kesimdeki ücretlerin de düşük kalmasını sağlar. Örgütlü kesimdeki bir fabrikada çalışan bir işçi, aldığı ücretle kendisinin ve ailesinin gereksinmelerini karşılar. Bu gereksinmelerin bir bölümü örgütlü kesimin ürünleri ile karşılar (televizyon, buzdolabı gibi), bir bölümünü de örgütsüz kesimde üretilen mal ve hizmetlerle karşılar. Bazı giysiler ve

yiyecek maddeleri örgütsüz kesimde üretilen, bu nedenle de düşük fiyatla satılan ürünlerdir. Böylece örgütsüz kesim içinde daha ucuza geçinebilen emekçinin, belirli bir yaşam düzeyini ve temel gereksinimlerini sağlayabilmesi için gerekli ücret beklentisi ve örgütlü kesimden ücret talebi de düşük olur.

3. VARSAYIMLAR - HİPOTEZLER

Doğrudan ve dolaylı destekakçe, örgütsüz kesimdeki istihdamın ve işletmelerin yapısından kaynaklanmaktadır.

Örgütsüz kesimin incelenmesinde bazan istihdamın yapısı, bazan da işletme büyüklüğü esas alınır (Moser, 1979). İstihdamın yapısı esas alındığında meslekler, ücret düzeyi, çalışma süresi, düzenli ve sürekli istihdam, toplumsal güvence (MacEwen Scott, 1986), gelirin türü ve çalışanların niteliği göstergelerinden yararlanılır. Kendi hesabına çalışanlar, ücretsiz çalışan aile üyeleri ve ev hizmetlerindekiler bu kesimdeki işgücünün önemli bölümünü oluşturur (Portes ve Benton, 1984). İncelemelerde işletmenin esas alınması daha nesnel bir yaklaşımı olanaklı kılar. İşletme bazında en çok kullanılan gösterge işletme büyüklüğü, yani çalışan sayısıdır. Kuşkusuz bu gösterge yeterli olmamakta, bunun yanı sıra bazı niteliksel ayrımlara da yer vermek gerekmektedir: Piyasaya giriş-çıkışın kolay olması, aile üyelerinin yoğun ve yaygın biçimde "sömürülmesi", basit ve emekyoğun teknoloji kullanılması gibi (Roberts, 1975, 1978).

Örgütsüz kesime makro ölçekte bakıldığında, bu kesimin örgütlü kesimin varlığı için asal nitelikte olduğu görülmektedir. Gerek neo-klasik okulun izleyicilerinin, gerekse bağımlılık okulunun uzantısındaki araştırmacıların 1970'li yıllardaki saptamaları, örgütlü kesimdeki sermaye birikimi için örgütsüz kesimin yaşatılmasının gerekli olduğunu göstermektedir. Ancak, bu kesime mikro ölçekte bakıldığında tablo değişmekte, küçük işletmelerin örgütlü kesimdeki büyük sermayeye bağımlı olduğu gözlenmektedir.

Örgütsüz kesimin modern kesime sağladığı destek, ancak mikro ölçekteki bu bağımlılık sayesinde gerçekleşmektedir.

Örgütsüz kesimdeki işletmelerin örgütlü kesime doğrudan ve dolaylı destekakçe sağladıkları piyasa mekanizmasının işlemesi, bu işletmelerin yapısının belirli niteliklere sahip olması ile olanaklıdır. Her şeyden önce bu işletmelerin küçük olmaları gerekir. Örgütsüz kesimdeki firmanın emek-yoğun çalışması ve ucuz emek (ücretsiz aile üyeleri, düşük ücretli ve güvencesiz işçi) istihdam edebilmesi için, yüzyüze ilişkilerle yönetilebilecek ölçekte küçük kalması zorunludur. Öte yandan, bu işletmelerin üretimlerinin en düşük fiyatla örgütlü kesime aktarılabilmesi için birbirleriyle rekabet halinde ve ikame edilebilir olmaları gerekir. Kolayca ikame edilebilir olmanın koşulu, üretimin olabildiğince basit teknoloji ve niteliksiz emek ile gerçekleştirilmesidir. Bunun için üretim süreci en basit aşamalarına parçalanmakta ve örgütsüz kesimdeki bir firma, yalnızca bir aşamanın üretimini üstlenmektedir.

Örgütsüz kesimin büyük sermayeye destekakçe vermesini sağlayan bir başka mekanizma, iki kesim arasındaki bağlantı biçimidir. Bu bağlantılar, örgütsüz kesimdeki firmanın üretim kararı verdiği ve ürününü pazarladığı aşamalarda somutlaşır. Örgütlü kesimdeki büyük sermaye tarafından denetlenen küçük işletme hangi maldan, ne kalitede ve ne kadar üreteceğine kendisi karar veremez. Öte yandan, üretimin pazarlanması aşamasında da pazarlama ve dağıtım kanalları yine örgütlü kesimin denetimindedir. Bu mekanizma küçük işletmeleri, nihaî tüketiciye ulaşan dağıtım kanallarının dışında bırakmaktadır. Bir başka deyişle, küçük işletme, örgütlü kesimle bağlantısı nedeniyle, nihaî tüketiciden kopmaktadır. Bu ilişki monopsonistik bir piyasa yapısı içinde gerçekleşmektedir. Örgütlü kesimdeki iş veren az sayıda işletmeye karşılık, örgütsüz kesimde iş alan küçük işletme sayısı çoktur. Bu piyasa yapısı örgütlü kesime, küçük işletmenin yapacağı üretimin fiyatını belirleme olanağı sağlamaktadır (Roberts, 1978; Moser, 1979); küçük üretici, örgütlü kesim tarafından belirlenen fiyatı kabul etmek zorunda kalmaktadır. İki kesim arasındaki bağlantının küçük işletmeyi nihaî tüketiciden koparması, örgütsüz kesimin

örgütlü kesime hem doğrudan hem de dolaylı yoldan destekakçe verdiği yolundaki tezin sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlantılar örgütlü kesimdeki sermayenin doğrudan destekakçe almasını sağlamaktadır; ama, dolaylı destekakçenin bu ilişkiler içinde gerçekleşebilmesine olanak yoktur.

Örgütsüz kesimin dolaylı yoldan destekakçe sağlaması, bu kesimde üretilen ürünlerin nihaî tüketiciye düşük fiyattan ulaşması ile meydana gelebilmektedir. Bunun için, örgütsüz kesimdeki işletmenin, düşük gelirli nihaî tüketiciye pazarlanacak malı üretme kararını verebilmesi gerekir. Oysa, fason üretim yapan veya siparişe çalışan küçük işletme böyle bir karar üretecek durumda değildir.

Örgütsüz kesimde üretilen malın yine aynı kesim içindeki nihaî tüketiciye ulaşabilmesi için dağıtım kanallarının da olabildiğince kısa olması ve bu kesim dışına çıkmaması gerekir. Eğer ürün toptancılar ve perakendeciler zinciri içinde dolaşıma girdiyse, zincirin her halkasında ürünün fiyatına, örgütlü kesimde geçerli olan oranlarda kâr eklenecektir. Böylece küçük işletmenin ucuz emek kullanmasının ve çok küçük kâr marjıyla çalışmasının sağladığı destekakçe doğrudan ticaret sermayesine aktarılmış olacaktır.

O halde, örgütsüz kesimin örgütlü kesime destekakçe vermesi ancak, belirli koşullar altında gerçekleşebilir:

- a) İşletmelerin küçük olması, çalışanların aile üyesi olması, piyasanın monopsonistik olması dolaylı ya da dolaysız destekakçenin sağlanması için gerekli ön koşullardır.
- b) Örgütsüz kesimdeki işletmenin üretim kararını kendisinin vermesi ve ürünün doğrudan örgütsüz kesimde pazarlanması, dolaylı destekakçenin sağlanması için gerekli ön koşuldur.

Bu varsayımlardan hareketle, Bursa'da dokuma ve giyim sektöründe belirli iş kollarındaki işletmeler üzerine yapılan araştırmada, bu işletmelerin örgütsüz kesime özgü niteliklere sahip olup olmadıklarını, doğrudan ve dolaylı destekakçe koşullarının var olup olmadığını sınamak üzere bir dizi hipotez test edilmiştir:

- 1987 yılı Temmuz ayında M. Çınar ve A. Ökten'den oluşan araştırma ekibi,
- H-1 : İşletme büyüklüğü ile ücretsiz aile işçisi oranları arasında bir bağıntı yoktur.
- H-2 : Küçük işletmelerdeki ücretsiz çalışan aile üyesi oranları zaman içinde artmaktadır.
- H-3 : Küçük işletmelerin ürün paletinin genişliği, büyüme şansını etkilememektedir.
- H-4 : Küçük işletmelerin büyümeleri ile BİBB arasında bir bağıntı yoktur.
- H-5 : Küçük işletmelerin BİBB'i ile gelecek beklentileri arasında bir bağıntı yoktur.
- H-6 : Küçük işletmelerin BİBB'i ile kredi kullanma eğilimleri arasında bir bağıntı yoktur.
- H-7 : Küçük işletmelerin BİBB'i ile kredi dışında kullandıkları mali çözüm yolları arasında bir bağıntı yoktur.
- H-8 : Küçük işletmelerin Başka İşletmelerle Bağlantı Biçimi (BİBB) ile işletme büyüklüğü arasında bir bağıntı yoktur.
- H-9 : Küçük işletmelerin BİBB'i ile çalışanlar içindeki aile üyesi oranı arasında bir bağıntı yoktur.
- H-10 : Küçük işletmelerin bitmiş ürünlerini pazarladıkları kesimler ile BİBB'i arasında bir bağıntı yoktur.

1987 Temmuz ayında M. Çınar - A. Ökten ekibi tarafından ve bu yazıya konu olan araştırmada diğer iki araştırmanın örneklem çerçeveleri kullanılmıştır. Ancak, yalnızca dokuma, havlu ve spor giyim iş kollarındaki işletmeler örneklem kapsamına alınmıştır. Araştırmada örneklem birimi firmadır; % 10 örnekleme oranına sadık kalınarak seçilmiş iş kollarında toplam 165 küçük işletme ile görüşülmüştür. (Örnek terimlerinin mekansal dağılımı Ek-3 ve Ek-4'de verilmiştir.)

4. BURSA DOKUMA VE GİYİM SEKTÖRÜNDE SEÇİLEN İŞ KOLLARINDAKİ KÜÇÜK SANAYİ ARAŞTIRMASI

4.1. Araştırma alanı ve yöntem

1987 yılı Temmuz ayında M. Çınar ve A. Ökten'den oluşan araştırma ekibi, Bursa kentindeki küçük sanayi işletmeleri ana kitlesinden alınmış bir örneğe 68 soruluk bir anket uygulamışlardır (EK-1).

Anketin uygulandığı örneklem terimleri, aynı alanda daha önce gerçekleştirilmiş olan çalışmalarda seçilmiş olan birimlerdir.

Bursa kentsel alanında 1981 yılında G. Menteş tarafından "Petty Producers Work-Place Interview" başlıklı bir araştırma yürütülmüştür. Bu araştırma ana kitlesi Bursa'daki tüm sektörleri kapsamaktadır. Bu ana kitleden, alanda katmanlı örnekleme yapılarak, % 20 oranında örnek seçilmiştir. 1984 yılında M. Çınar, M. Kaytaz ve G. Evcimen'den oluşan araştırma ekibi DİE Sanayi Sayımı sonuçlarından ve ilgili resmi kurumlardan elde edilen bilgilerden yararlanmakla birlikte, 1981 (G. Menteş) araştırmasının örneklem çerçevesini kullanarak, aynı alanda % 10 oranında örnekleme yapmıştır. Ancak bu araştırmada 1981'deki çalışmadan farklı olarak tüm sektörler değil, yalnız kumaş dokuma, havlu, spor giyim, bıçakçılık, sobacılık ve demircilik olmak üzere altı iş kolundaki iş yerleri örneklem kapsamına alınmıştır.

1987 Temmuz ayında M. Çınar - A. Ökten ekibi tarafından ve bu yazıya konu olan araştırmada diğer iki araştırmanın örneklem çerçeveleri kullanılmıştır. Ancak, yalnızca dokuma, havlu ve spor giyim iş kollarındaki işletmeler örneklem kapsamına alınmıştır. Araştırmada örneklem birimi firmadır; % 10 örnekleme oranına sadık kalınarak seçilmiş iş kollarında toplam 155 küçük işletme ile görüşülmüştür. (Örnek terimlerinin mekânsal dağılımı Ek-3 ve Ek-4'de verilmiştir.)

Türkiye'nin önemli sanayi merkezlerinden biri olan Bursa'da dokuma sanayisi başta gelen sektörlerden birisidir. Sanayi ve özellikle dokumacılık geleneği çok eskilere dayanan kentte her 3 kişiden biri imalât sanayisinde çalışmaktadır (Yurt, 1982). Bursa'da hem büyük hem de küçük işletmeler bulunmaktadır. 149 kişi çalıştıran yerler tüm imalât sanayisindeki iş yerlerinin % 95'ini oluşturmaktadır. Bu küçük işletmeler kentte imalât sanayisinde çalışanların % 39.4'ünü istihdam etmektedir (Çınar, 1987). DİE'nün 1980 sayımına göre merkez ilçedeki küçük işyerlerinin % 39.80'i dokuma ve giyim iş kollarında bulunmaktadır. Küçük sanayideki işgücünün ise % 38'91'i bu iş kollarındaki işletmelerde çalışmaktadır. Merkez ilçedeki küçük iş yerlerinin (1-9 kişi) ortalama büyüklüğü, 321. alt sektörde 2.95 kişidir. Bu işletmelerde istihdamın yapısına bakıldığında, çalışanların ortalama % 49.18'inin ücretli, % 14.77'sinin ücretsiz aile işçisi, % 36.04'ünün ise iş sahibi ya da ortak olduğu görülmektedir.

4.2. Bulgular ve Test Sonuçları

4.2.1. İşletmenin Büyüklüğü ve İstihdam Yapısı

1987'de yapılan alan çalışması sonuçlarına göre, araştırma kapsamına alınan tekstil iş kollarındaki işletmelerin % 88.39'unda 1-9 kişi çalışmaktadır. Tüm işyerlerinde çalışanların ortalaması 4.92 kişidir. % 95'lik güven düzeyinde, ana kitledeki ortalama işletme büyüklüğünün 5.64 ile 4.18 arasında olduğu söylenebilir. (Tablo 1)

Bu işletmelerde çalışanların % 80.97'si erkek, % 19.03'ü kadındır. % 36.75'i aile üyesi, % 63.25'i ise aile dışındandır (Tablo 2). Çalışanların % 42'si ücretli, % 30.97'si işin sahibi veya ortak, % 27.03'ü ise ücretsiz çalışan aile üyesidir; aile üyelerinin oranı % 36.75'i bulmaktadır, ki bu hiç de azımsanamayacak bir orandır (Tablo 3).

Aile üyelerinin çalışanlar içindeki payının büyük olmasına karşılık ücretsiz çalışan aile üyelerinin oranı daha düşüktür (% 29.92). Yine de bu oran DİE istatistiklerine göre Türkiye’de kentsel yerlerde çalışanlar ve Bursa merkez ilçede küçük sanayide çalışanlar içindeki ücretsiz aile işçisi paylarının çok üzerindedir (Tablo 4).

DİE’nün 1982 Sanayi Sayımı sonuçlarına göre Bursa’da dokuma iş kolundaki işletmelerde çalışan ücretsiz aile üyelerinin oranı % 14.52’dir. Oysa bu oran, 1987 araştırmasındaki bulgularımıza göre % 29.92’ye yükselmiş, yani iki katına çıkmıştır. Bu önemli değişme sektörün yapısı dışında kalan istatistiksel nedenlere bağlanabileceği gibi, sektörün yapısındaki bir değişimin belirtisi olarak da kabul edilebilir, 1982 Sanayi Sayımında 1-9 kişi çalıştıran işyerleri küçük işletme olarak kabul edilmiş, 10-24 kişi çalıştıran işyerleri kapsam dışı bırakılmıştır. Oysa bizim araştırmamız, çalışan sayısı 1-24 kişi olan işyerlerini küçük kabul etmektedir. Bu kapsam farkının ücretsiz çalışan aile üyesi oranlarını etkilediği düşünülebilir:

H-1: İşletme büyüklüğü ile ücretsiz aile işçisi oranları arasında bir bağıntı yoktur.

H-2: Küçük işletmelerdeki ücretsiz çalışan aile üyesi oranları zaman içinde artmaktadır.

İşletme büyüklüğünün ücretsiz aile üyesi oranına etkili olup olmadığını sınamak üzere, örneklemimizdeki işletmeler büyüklüklerine göre iki grupta toplanmıştır. 1-9 kişi çalıştıran yerler ve 10-24 kişi çalıştıran yerler. Bu işletmelerde çalışanlar ise (iş sahibi ve ortakların dışında kalan çalışanlar), ücretsiz çalışan aile üyesi ve ücretli çalışanlar olarak gruplandırılmıştır (Tablo 5). Bu gruplar arasındaki bağıntı Ki-Kare χ^2 - testi ile sınandığında, işletme büyüklüğü ile ücretsiz aile işçisi oranı arasında çok güçlü bir bağıntı bulunmaktadır. Hesaplama sonucunda χ^2 değeri 0.9354 olarak bulunmuştur (EK-2). İşletme küçüldükçe ücretsiz aile işçisi oranı artmaktadır.

Oysa, 1982 Sanayi Sayımındaki 1-9 kişilik işletmelerde ücretsiz aile işçisi oranının bizim çalışmamızdaki 10-24 kişilik işletmelere göre düşük olması nedeniyle, işletmede çalışan sayısı arttıkça ücretsiz aile üyesi oranının da artması gerekirdi. Bu durumda, 1982 istatistiğindeki oranlarla örneklemimizdeki oranların farkını, örgütsüz kesimdeki işletmelerin zaman içinde yapısal değişime uğradığının belirtisi olarak düşünmek gerekir. Örgütsüz kesimdeki küçük üreticiler, aile üyelerinin ücretsiz emeğine giderek daha fazla gereksinme duymaktadır.

Örgütlü kesimin örgütsüz kesimden destekakçe almasına ilişkin tezimizin ana varsayımı, bu kesimde emeğin ucuz olması, işletmelerin küçük bir kârla çalışması ve ucuz emeğin kaynağının akrabalık-aile ilişkileri olmasıdır. Örgütsüz kesimdeki küçük işletmelerin üretkenliği literatürde genel olarak kabul gördükten sonra tartışmalar, bu kesimin kalkınmanın motoru olup olamayacağı konusuna kaymıştır. Örgütsüz kesimdeki sermaye birikiminin zamanla küçük işletmelerin büyümesiyle ve modern teknolojilerin geliştirilmesiyle sonuçlanacağını savunanlara karşılık, pek çok örnek olay incelemesinde küçük üreticilerin sermaye birikimi ve büyüme şansı olmadığı ortaya konmuştur (Roberts, 1978; C.A. Smith 1985 B; Moser, 1979; Gerry, 1979). Bu kesim ile örgütlü kesim arasındaki ilişkilerin sürdürüldüğü monopsonistik piyasa koşullarında, küçük üreticinin tek seçeneği üretim maliyetini düşürmektir. Ama, emek dışındaki üretim girdileri çoğunlukla küçük işletmecinin denetimi dışındadır: Üretilcek malın kalitesi örgütlü kesim tarafından (alıcı firma) belirlenmektedir; hatta, kimi zaman (fason alan işletmelerde) üretimin hammaddesini işi veren firma, yani örgütlü kesim verir. Mevcut durumda zaten eski teknoloji ile çalışıldığı için, kullanılan teknolojide en önemli maliyet öğelerinin başında sayılan enerji fiyatı ise, bu işletmelerin organize sanayi bölgesi dışında kalmaları nedeniyle, örgütlü kesimdekine oranla daha yüksektir. Örgütsüz kesimin biraz daha ucuz enerji kullanabilmesi için bazı düzenlemeler yapılmakta ise de, enerji gideri önemli bir maliyet öğesi olarak kalmaya devam etmektedir. Bu durumda küçük işletmenin maliyetini azaltabileceği tek faktör emektir. Bu kesimde ücretlerin

mümkün olan en alt düzeyde gerçekleştiği düşünülürse, geriye tek çözüm olarak aile üyelerinin üretime daha fazla katkıda bulunması kalmaktadır.

Özetle, 1982'den bu yana küçük sanayi işletmelerinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranının artmasının nedeni, bu işletmelerin giderek daha düşük kârla çalışmak zorunda kalması olabilir.

Örgütsüz kesimin istihdam yapısının bir özelliği de, kendi hesabına çalışanların ve tek kişilik küçük girişimlerin çokluğudur. Bu açıdan Bursa'daki araştırmada gözlenenler, beklenenlerle tutarlılık göstermektedir. Örneklemindeki işletmelerin % 68.39'unun sahibi tek kişidir; % 31.61'i ise iki veya daha fazla ortağın bir araya gelmesiyle kurulmuştur (Tablo 6).

4.2.2. Kredi kullanma Eğilimi ve Diğer Mali Kaynaklar

Örgütsüz kesimde sorunlar, kentsel modern yaşamın toplumsal kurumları yerine geleneksel dayanışma biçimleri ile çözülür. Böylece küçük işletme, örgütsüz kesim içindeki kaynakları kullanarak üretimini sürdürür. Bir başka deyişle, örgütsüz kesimden örgütlü kesime kaynak transferi yalnızca ucuz emek istihdam edilmesiyle gerçekleşmez; aynı zamanda, ucuz para kullanılmasıyla da bir tür kaynak transferi olduğu söylenebilir.

Bursa'daki küçük işletmelerin örgütlü kesimin toplumsal kurumlarından ne kadar yararlandıkları ve bu kurumlar dışında ne tür mali kaynaklar kullandıkları araştırılmıştır. Örneklemindeki işletmelerin yalnızca % 14.19'u banka, dernek ya da kooperatif kredisi kullanmakta, % 85.16'sı ise mali sorunlarına bu kurumlar dışında çözüm aramaktadır. Mali sorunlarını akraba, hemşehri ya da komşularının desteği ile çözen işletmelerin tüm örneklem içindeki oranı % 17.42'dir; iş dışı kişisel artırımlarını ya da başka kaynaklardan olan gelirlerini kullananların oranı % 11.61'dir. Özetle, işletmelerin % 29.03'ü, yaklaşık üçte biri, örgütsüz kesim için tipik olan geleneksel ilişki ve kaynakları kullanmaktadır (Tablo 7,8).

Bursa'daki küçük işletmelerin mali sorunlarını çözümleme için başvurdukları yollardan ikisi hem bu kesimin piyasa yapısını, hem de bu işletmelerin örgütlü kesimle bağımlılığını göstermesi bakımından ilginçtir. Görüşülen işletmelerin % 16.39'u ise üretim miktarını arttırarak çözümlemektedir. İş yapılan firmadan avans alınması, hemen her zaman örgütlü kesimdeki firmadan ve çoğunlukla toptancı tüccardan avans almak anlamına gelmektedir. Böylece örgütsüz kesimdeki küçük işletme, örgütlü kesimin mali kurumlarından yararlanmak yerine, bu kesimdeki büyük işletmeden destek almaktadır.

Gerry'nin optimum strateji tezine göre (Gerry, 1979) örgütlü kesim, küçük işletmelerin ne büyümesini ne de ölmesini istemektedir. O nedenle, gerektiğinde küçük işletmenin yaşamasını sağlayacak kadar destek vermektedir.

Küçük işletmelerin yaklaşık dörtte birinin sorunlarını üretimi arttırarak çözümlemeye çalışmaları ise örgütlü kesimin yapısal özelliklerine ilişkin bazı çıkarsamalara olanak vermektedir. Örgütsüz kesimdeki işletmelerin küçük, birbirine benzer, birbirini ikame edebilir nitelikte ve rekabet halinde olduğunu daha önce belirtmiştik. Mali sorunlara üretim artışı ile çözüm aranması, hem sektörün bu özelliğinden kaynaklanmakta, hem de bu özelliğin pekişmesine neden olmaktadır. Üretimini arttırmak isteyen işletme, biraz fiyat kırarak bunu gerçekleştirebilmektedir. Bu durumda, başka işletmeleri ikame ederek üretimini arttırmış olmaktadır. Bu kesimdeki işletmeler hemen hemen hiç bir açıdan farklılaşmadıkları için üretimi artırabilmenin, ya da bir işletmenin pazar payını arttırabilmesinin tek yolu fiyatı kırmak olmaktadır. Öte yandan, işletme mevcut çalışma süresini arttırarak (örneğin Bursa'da bazı işletmeler günde 24 saat ve Pazar günleri çalışmaktadır) üretim artışına gittiğinde, örgütsüz kesimdeki toplam üretimin artmasına neden olduğu için, ürünün piyasa fiyatı düşmektedir. Böylece, örgütsüz kesimdeki işletmelerin modern örgütlü kurumlar dışında aradıkları mali çözümler, şu ya da bu biçimde modern sektöre kaynak transferine neden olmaktadır.

Kredi kullananların, bu kredileri hangi amaçlarla kullandıkları da bu kesimin yapısını algılamak açısından yararlı olabilir. Kredi kullananların % 36.36'sı işletme giderlerini karşılamakta sıkıntıya düştükleri için kredi almaktadır; % 18.18 ise iş dışı amaçlarla kullanmak üzere kredi almıştır. İşletmelerin yalnızca % 36.36'sı makinalarını yenilemek ya da işletme alanını genişletmek üzere kredi kullanmıştır (Tablo 9).

Öyle görünmektedir ki, örneklem kapsamındaki işletmeler, büyümek bir yana, işletme giderlerini bile karşılamakta zorluk çekmektedir. Bu işletmelerin kalkınmaya öncülük edecek bir sermaye birikimini ve teknolojik gelişmeyi gerçekleştirmesi olanaklı görünmemektedir.

4.2.3. Büyüme

İncelenen küçük sanayi işletmelerinin son 5 yıl içinde her hangi bir biçimde genişleyip genişlemedikleri araştırıldığında, bu işletmelerin % 58.71'inden olumsuz, % 39.35'inden ise olumlu yanıt alınmıştır. Son beş yılda işini genişlettiğini belirten işletmeler içinde % 86.89 daha çok tezgâh vb. donanımları yenilemiş, ya da yeni tezgâh almıştır. % 13.13'ü ise alan ve donanımını büyütmüş, işçi sayısını arttırmıştır.

Büyüme sorusuna alınan bu yanıtlar, örgütsüz kesimdeki küçük işletmeye özgü niteliklere bir kez daha dikkat çekmektedir. Bu işletmeler çoğunlukla tezgâh sayısını arttırarak genişlemeye çalışmaktadır. Tezgâh sayısının arttırılması bu kesimdeki toplam üretimin artmasına neden olmakta, kesimin üretim kapasitesinin ve dolayısıyla arzın artması ise, piyasanın monopsonistik yapısı nedeniyle fiyatların düşmesi sonucunu getirmektedir. Böylece, her işletme kendi tezgâh sayısını arttırarak diğerleriyle rekabet ederken, gerçekte aynı kısır döngü içinde kalmaktadır.

Bu işletmelerin büyümeleri açısından ürün paletinin genişliği etkili olabilir. Bir işletmenin ürün paletinin genişliği, piyasadaki konjonktüre uyum sağlamasını ve pazar payını arttırmasını kolaylaştıracaktır. O nedenle ürün çeşidinin, işletmelerin genişleme olasılığını etkilediği kabul edilebilir.

H-3: Küçük işletmelerin ürün paletinin genişliği, büyüme şansını etkilemektedir.

Bursa'daki küçük işletmelerin, ürün paletlerinin genişliği ile büyümeleri arasında bir ilişki olup olmadığı Ø - testi ile sınanmıştır. Test sonucunda, işletmelerin son beş yıldaki büyümeleriyle, paletlerindeki ürün sayısı arasında çok zayıf bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 10); çünkü, bu kesimde birden fazla ürün üretebilen işletmelerin yapısı, tek ürün üretenlerden farklı değildir. Her iki grup da örgütsüz kesimdeki küçük işletmenin özelliklerine sahiptir. Birden fazla çeşitte üretim yapılabilmesi o işletmeye, değişik piyasalara mal sunabilmek ya da bir üretim zincirindeki bir kaç halkayı denetleyebilmek olanağı sağlamaktadır. Bu çeşitlilik, yalnızca aynı tezgâhlarda, alınan siparişe göre farklı mal dokunmasıyla meydana gelmektedir. Aynı tezgâhlarda polyester astarlık, gömleklik, vb. dokunmaktadır. Bu ürünlerin hangisi üretilirse üretilsin, piyasa bağlantıları, üretim planlaması, teknik düzenlemeler ve kârlılık değişmemektedir.

4.2.4 Gelecek beklentileri, piyasanın ve işletmenin algılanışı

Örgütsüz kesimdeki girişimcilerin büyüme anlayışları, içinde bulundukları piyasayı ve kendi işletmelerini algılama biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Kapitalist sistem içindeki bir işletmenin temel amacı kârını maksimize etmek, yeni yatırımlar yaparak sürekli büyümek, pazar payını arttırmak ve/veya pazarı denetleyebilmektir.

Bursa'daki tekstil küçük sanayisindeki işletmelerde bu eğilimler gözlenmemiştir. Örneklemdeki işletmelere önümüzdeki 3-5 yıl içinde genişlemeyi düşünüp düşünmedikleri sorulmuştur. Soruya % 44.52 oranında olumlu, % 55.48 oranında olumsuz yanıt alınmıştır.

Önümüzdeki 5 yıl içinde işletmeyi genişletmeyi düşünmeyenlerin gerekçeleri üç kategoride yoğunlaşmaktadır: Pazar yok (% 36.23), sermaye yok (% 27.54), gerek yok (20.29) (Tablo 11).

“Pazar yok” yanıtı, bu kesimdeki işletmelerin mülâkatlardaki ortak yakınma konularını doğrular niteliktedir. Mülâkatlarımız sırasında küçük üreticiler, Bursa’da bu iş kollarında atölye sayısının çok artmasından ve bu durumun fiyat kırılmasına neden olmasından yakınmışlardır. Küçük üreticilerin pazar olmadığı gerekçesiyle geleceği karanlık görmeleri de aynı doğrultuda bir açıklama olmaktadır. Bu bulgu, örgütsüz kesim ile ilgili ikame edilebilirlik ve homojenlik tezleriyle de uyumludur. Bu kesimde çok sayıda, birbirini ikame edebilir küçük üretici olması, her birinin ancak çok küçük bir pazar payını elde edebilmesi ve bu payı her zaman için kaybetme tehlikesinin bulunması, fiyatların düşmesine ve örgütlü kesimin pazarlık gücünün artmasına neden olmaktadır.

İkinci sıradaki “sermaye yok” yanıtı, örgütsüz kesimdeki işletmelerin kâr marjının çok düşük olmasının bir sonucudur. Hatta bu kesimde işletmeler zaman zaman sıfıra yakın kârla çalışmakta, o nedenle, kredi kullananların % 38.10’u bu kredileri işletme giderlerini karşılamak üzere kullanmaktadır.

Üçüncü sıradaki “gerek yok” yanıtı, örgütlü kesimin toplumsal yapısının bir sonucudur. Bu kesimdeki sermaye sahibi yalnızca biçimsel açıdan kendi hesabına çalışan ya da işveren kategorisine girmektedir. Gerçekte hiç bir zaman bir girişimci psikolojisi ile davranmamaktadır; böyle davranmak olanağından da yoksundur. Örgütsüz kesimdeki “girişimci” bu işe, başkası için çalışmak yerine kendisi için çalışmak amacıyla girmektedir, çoğunlukla. İşe başlamak için küçük bir sermaye yeterli olmaktadır.

Bursa’da görüşülen işletme sahiplerinin bir çoğu ise, kendi konutlarının giriş katını atölyeye dönüştürerek başlamışlardır. Başlangıçta kişisel artırımlarla (emekli ikramiyesi, tarla satışı vb.) bir kaç tezgâh alınmakta, aile üyelerinin de katkılarıyla üretim gerçekleştirilmektedir. Biraz daha artırım olduğunda, bu da bir tezgâh daha almak üzere kullanılmaktadır. Küçük üretici, tezgâha yatırdığı parayı “bağlanmış”, “fırsat maliyeti” olan bir yatırım olarak görmemektedir. Tersine, makinaya yatırabildiği para onun gözünde, enflasyonun aşındırmasından korunmuş, değerlendirilmiş, sağlama alınmış paradır. Bu girişimcinin amacı kendisi ve ailesi için biraz daha iyi bir yaşam düzeyi sağlamaktır. İşletmenin yapısını değiştirmek,

örgütlenmeyi değiştirmek, daha büyük risklere girerek atılım yapma arzusu güçlü değildir. O nedenle, bu kesimdeki üretici beş yıl içinde işini genişletmeye gerek duymadığını söyleyebilmektedir. gerçekte genişleme olanağının bulunmaması da, bu işletmelerdeki “kanaatkâr” tavrı pekiştirmektedir.

Önümüzdeki üç-beş yıl içinde genişlemeyi planlayan işletmelerin yanıtları da, bu kesimdekilerin kendi işletmelerini ve piyasayı nasıl algıladıkları konusunda ipucu vermektedir. (Tablo 12). Gelecekte işini genişletmeyi düşünenlerin % 61.63’ü yeni tezgâh alarak, ya da daha geniş bir alanda üretim yaparak kapasiteyi arttırmayı amaçlamaktadır. Olumlu yanıt veren işletmelerin % 25.58’i ise yeni sermaye bularak üretimi arttırmayı amaçlamaktadır. Böylece genişlemeyi planlayan işletmelerin % 87.21’inin hedefi üretimi arttırmak olmaktadır. Bu hedefe ulaşmak üzere işletmenin yapısında, ölçeğinde, kullanılan teknolojiye herhangi bir değişiklik öngörülmemekte, çok büyük bir çoğunlukla tezgâh sayısının arttırılması amaçlanmamaktadır. Çünkü, örgütsüz kesimdeki girişimci kendisini hâlâ bir emekçi gibi algılamaktadır. Bu girişimcinin amacı kâr marjını yükseltmek değil, işyerinden kendisi ve ailesi için sağlayabildiği geliri biraz daha arttırmaktır.

4.2.5. Başka İşletmelerle ve Örgütlü Kesimle Bağlantı Biçimi (BİBB)

Bursa’daki küçük işletmelerin diğer işletmelerle ve örgütlü kesimle bağlantı biçimleri dört türde toplanabilir: Yalnız fason alanlar (YFA), aynı zamanda hem fason alıp hem fason verenler (FA-FV), başkalarından fason iş almayıp yalnızca fason verenler (YFV) ve fason iş yapmayanlar, yani bağımsızlar (BA). Görüşülen işletmelerin ve çalışanların bu kategorilere dağılımı (Tablo 13’de) verilmiştir.

Yalnız fason iş alan işletmeler (YFA) hem örgütlü kesimden, hem de örgütsüz kesimdeki küçük işletmelerden fason almaktadır. FA-FV işletmeler ise çoğunlukla örgütlü kesimden iş almakta, üretimin kimi aşamalarını ise başka küçük işletmelere fason iş olarak vermektedir.

Böylece örgütlü kesimle örgütsüz kesimdeki işletmelerin bir bölümü arasında da zincirleme bir bağlantı oluşmaktadır.

Üretim kararlarını kendileri veren ve fason iş almayan işletmelerin bir bölümü, üretimlerinin bazı aşamalarını diğer küçük işletmelere fason olarak vermektedir. Bu grubun (YFV) toplam içindeki payı % 16.77'dir.

Aynı büyüklükte bir başka grup ise üretiminin her aşamasını kendisi gerçekleştirmekte, üretim ve pazarlama kararını kendisi vermektedir. Bağımsız (BA) olarak nitelediğimiz bu tür işletmelerin payı da yine % 16.77'dir (Ek-5).

4.2.6. BİBB ile örgütsüz kesimdeki küçük işletmenin yapısı arasındaki ilişki

Küçük işletmenin başka işletmelerle bağlantı biçimi örgütsüz kesimin yapısı içinde farklılaşmalara neden olabilir mi?

Örneklemimizdeki küçük üreticilerin BİBB'ne göre işletme büyüklüğünün, istihdamın yapısının, kredi kullanma eğiliminin, son beş yıl içindeki gelişme durumunun ve geleceğe ilişkin beklentilerinin nasıl değiştiği araştırılmıştır. BİBB değişkeni ile diğer değişkenler arasında bir bağımlılık ilişkisi olup olmadığı Ki-Kare testi (ya da $\emptyset$ - testi ile) sınanmıştır. Bu testlerde işletmeler, BİBB'ye göre, (YFA) ve (FA-FV, YFV, BA) olmak üzere iki kategoride toplanmıştır. Diğer değişkenlerin iki kategorili olması durumunda $\emptyset$ - testi, ikiden fazla kategori bulunması durumunda Ki-Kare testi kullanılmıştır.

Geçmişteki büyüme, geleceğe ilişkin beklentiler ve kredi kullanma açısından küçük işletmelerin farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır.

H-4: Küçük işletmelerin geçmişteki büyümeleri ile BİBB arasında bir bağımlılık yoktur.

İşletmelerin son beş yıl içinde büyüyüp büyümemeleri ile BİBB arasındaki ilişki araştırıldığında, $\emptyset$ -değeri 0.0252 olarak hesaplanmıştır, ki bu değer sıfıra yakın olduğu için, yok kabul edilecek kadar zayıf bir ilişki olduğunu göstermektedir.

H-5: Küçük işletmelerin BİBB'i ile gelecek beklentileri arasında bir bağıntı yoktur.

Örneklemimizdeki işletmelerin önümüzdeki beş yıl için beklentilerinde bir farklılaşma yoktur. Genişleme umulması ve umulmaması ile BİBB arasındaki bağıntıyı veren $\emptyset$ - değeri 0.0283 olarak hesaplanmıştır. Sıfıra çok yakın olan bu değer, aradaki ilişkinin çok zayıf olduğunu, hatta arada ilişki bulunmadığının söylenebileceğini göstermektedir.

H-6 Küçük işletmelerin BİBB'i ile kredi kullanma eğilimleri arasında bir bağıntı yoktur.

İşletmelerin kredi kullanma eğilimleri ile BİBB arasındaki bağıntıyı gösteren $\emptyset$ -değeri de yine çok küçük çıkmış (0.0253), bu iki değişken arasındaki bağıntısının ihmâl edilebilecek kadar küçük olduğu saptanmıştır.

Ancak, örneklerimizde çoğunlukta olan kredi kullanmayan işletmelerin (53. soruya olumsuz yanıt verenler) mali sorunlarını hangi yollardan çözümledikleri araştırıldığında, daha farklı bir sonuç elde edilmiştir.

H-7 Küçük işletmeleri BİBB'i ile kredi dışında kullandıkları mali çözüm yolları arasında bir bağıntı yoktur.

(YFA) ve (FA-FV, YFV, BA) kategorilerindeki işletmeler, mali sorunlarını çözümlemede farklı yolları benimsemektedir. İki değişken arasında yapılan Ki-Kare Bağımsızlık Testi sonucunda, %5'lik anlamlılık düzeyinde bir bağımlılık ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. (YFA) kategorisindeki işletmeler

mali sorunlarını, örgütlü kesimdeki sürekli çalışıkları işletmeden avans alarak çözmektedir. Bu çözüm yolunu sırasıyla, örgütsüz kesimdeki hısımlık vb. ilişkilerle kaynak sağlanması, üretimin arttırılması ve iş dışı kişisel kaynakların kullanılması izlemektedir. (FA-FV, YFV, BA) kategorisinde işletmeler, bir başka deyişle yalnızca fason iş alarak çalışmayan işletmeler, finansal çözüm yolu olarak ilk sırada üretimi arttırmaya yönelmektedir. Bu çözümü, iş dışı kişisel kaynakların kullanılması, örgütsüz kesimdeki hısımlık vb. ilişkilerden yararlanılması izlemektedir. Örgütlü kesimle sürekli bir bağımlılık ilişkisi olmadığı için, bu kesimden destek alınması söz konusu olmamaktadır. (TABLO 7)

H-8 Küçük işletmelerin BİBB'i ile işletme büyüklüğü arasında bir bağıntı yoktur.

H-9 Küçük işletmelerin BİBB'i ile çalışanlar içindeki aile üyesi oranı arasında bir bağıntı yoktur.

Örneğimizdeki işletmeler arasında, BİBB'ne göre gruplandırıldıklarında, işletme büyüklüğünde ve istihdam yapısında bir farklılaşma gözlenmektedir. Örneklem genelinde ortalama işletme büyüklüğünün 4.92 olmasına karşılık, BİBB kategorilerinin her birindeki ortalama büyüklük bu değerden oldukça farklıdır. (Tablo 1, 14) Ortalama işletme büyüklüğü en fazla olan grup FA-FV grubudur, onu sırasıyla YFV ve BA izlemektedir. YFA işletmeler ise en son sırada yer almaktadır.

BİBB kategorilerindeki ortalama işletme büyüklüklerinin farklılaşması Ki-Kare Uygunluk Başarısı testi (*) ile sınanmıştır. İşletme büyüklüğü örneklem ortalamasının tüm kategorilerde aynı olduğu varsayılarak, YFA, FA-FV, YFV ve BA kategorilerinin her birindeki işletme sayılarına göre beklenen çalışan sayıları bulunmuştur. Bu değerler, bu kategorilerdeki gözlemlenen çalışan sayıları ile karşılaştırılmış ve % 5 anlamlılık düzeyinde, kategoriler arasında farklılaşma olduğu sonucu elde edilmiştir.

İşletmelerin istihdam yapısı ile BİBB arasındaki bağıntı ise Ø-testi ile sınanmış ve %5'lik anlamlılık düzeyinde, ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. YFA işletmelerde aileden olup ücretsiz ve ücretli çalışanların oranı diğer kategorilere göre çok daha fazladır. YFA kategorisindeki işletmelerde çalışanların % 57.45'i ailedendir. Buna karşılık, FA-FV'de çalışanların % 22.22'si, YFV'de çalışanların %17.16'sı, ve BA'da çalışanların % 24.14'ü ailedendir. İstihdamın yapısı ile BİBB arasındaki bağıntı Ø-testi ile sınanmış ve bu değer 0.3743 olarak hesaplanmıştır. Bir başka deyişle, bu iki değişken arasında orta derecede bir ilişki olduğu söylenebilir.

FA-FV işletmeler, fason iş alarak üretim yapan küçük, genellikle bir fason işletme şeklindedir. Yukarıdaki testler sonucunda, Bursa'da örgütsüz kesimdeki incelenen işletmelerin benzer niteliklere sahip oldukları, bu iş kolunda sektör yapısının homojen olduğu kabul edilebilir. Ancak, çalışan sayıları ve istihdamın yapısı açısından küçük işletmelerin bazı özelliklerinin farklı olduğuna işaret etmek gerekir: Bu küçük işletmeler içinde en küçük olanlar yalnız fason iş almakta ve büyük oranda aile üyelerinin katkısıyla ayakta durmaktadır. Üretiminin tümü ya da bir bölümü bağımsız olan, üretim kararını kendisi verebilen işletmeler çalışan sayısı açısından daha büyük olmakta, aile üyelerinin katkılarına daha az dayanmaktadır.

4.2.7 BİBB ile küçük işletmelerin pazar ilişkileri arasındaki bağıntı.

Fason iş almak, işletmelerin üretim ve pazarlama eylemlerini etkilemektedir. Bir küçük işletme, üretiminin tümünü örgütlü kesimden aldığı fason işlerle gerçekleştirebilir. Bu tür bir işletme, ürünün türü, kalitesi ve fiyatı açısından tümüyle örgütlü kesimdeki büyük sermayeye bağımlıdır. Büyük sermaye sahibi, dokutmak istediği ipliği (hammadde) kendisi satın alır, küçük üreticiye götürür. Ondan, belirli bir süre sonra kendisinin belirlediği standartta bitmiş ürün ister. Kabul edilebilir fire miktarını belirler ve bu miktarın üzerine çıkan kayıplar küçük üreticinin hesabına yazılır. İşin zamanında bitirilememesi, istenilen kalitenin tutturulamaması ya da yüksek fiyat istenmesi durumunda işi veren kolaylıkla başka bir atölye bulabilir.

Örgütlü kesimden fason almayan bağımsız işletmeler (BA), hammadde giderlerini kendileri karşılayarak piyasadaki talep durumuna göre üretim yaparlar. Ürünlerini örgütlü ve örgütsüz kesimde pazarlarlar.

Yalnızca fason iş veren (YFV) işletmelerin de üretim ve pazarlama eylemleri bağımsızlara benzer biçimde gerçekleşir. Ancak, üretimin belirli aşamaları, ya da işletmenin kapasitesini aşan talep olduğunda üretimin bir bölümü, fason iş olarak başka küçük üreticilere verilir.

FA-FV işletmeler, fason iş alıyor almalarına karşılık, genellikle hiç fason iş almayan işletmelerin özelliklerini taşımaktadır. Bu işletmelerin %30'u üretimin tümünü, %70'i ise yalnızca bir bölümünü fason üretmektedir.

FA-FV işletmeler toplam üretimi ortalama %58.5'unu fason iş olarak almakta, %35.5'unu ise fason iş olarak başka küçük işletmelere vermektedir. Bir başka deyişle, bu işletmeler de üretimlerini %41.5'unda BA ve YFV gibi, üretim ve pazarlama kararlarını kendileri verebilmektedir.

H-10 Küçük işletmelerin ürünlerini pazarladıkları kesimler ile BİBB arasında bir bağıntı yoktur.

Bursa'da incelenen iş kollarındaki işletmelerin %53.55'i yalnız örgütlü kesimden fason almaktadır. Öte yandan işletmelerin %65.16'sı ürünlerini yalnız örgütlü kesime pazarlamakta, %16.77'si bir bölümünü örgütlü kesime, bir bölümünü de örgütsüz kesime, %7.09'u ise yalnızca örgütsüz kesime pazarlamaktadır. İşletmelerin %11'inden bu soruya yanıt alınamamıştır.

BİBB ile pazarlama ilişkisini belirlemek üzere, (YFA) ve (FA-FV, YFV, BA) kategorilerindeki işletmeler, bitmiş ürünlerini pazarladıkları yerlere göre örgütsüz, örgütlü ve örgütsüz, ca yalnız örgütlü olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Ürünlerini doğrudan nihai tüketiciye satan ya da perakendeciye veren işletmelerin pazarlamalarını örgütsüz kesime yaptıkları kabul edilmiştir. Ürünlerini hem perakendeci, hem toptancıya veren, hem de nihai tüketiciye satan işyerlerinin hem örgütsüz kesime

hem de örgütlü kesime ürün pazarladıkları kabul edilmiştir. Toptancı tüccara, kooperatife, büyük fabrikalara ürün veren işletmelerin yalnızca örgütlü kesime pazarlama yaptıkları kabul edilmiştir. (Tablo 15)

Ürünlerin pazarlandığı kesim ile BİBB arasındaki bağıntı, Ki-Kare Bağımsızlık testi ile sınanmış ve %5'lik anlamlılık düzeyinde H_0 reddedilmiştir. Bir başka deyişle, Bursa'da incelenen küçük sanayi işletmelerinin hangi piyasaya, hangi kanallardan ürün vereceklerinin BİBB'e göre değiştiği sonucuna varılmıştır.

5. SONUÇ

5.1. Bursa'daki örgütsüz kesimin niteliği ve sağladığı destekakçenin türü

Örgütsüz kesimin birbirine benzeyen küçük işletmelerden oluşması, geleneksel örgütlenme biçimlerine dayanması, üretim koşullarının ve istihdamın resmi denetimlerin dışında kalması, örgütlü ve örgütsüz kesimler arasındaki ortakyaşarlığın (*) temelini oluşturur. BİBB ne olursa olsun, bu kesimdeki işletmeler benzer özelliklere sahiptir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda (% 88.39) çalışan sayısı 10'un altındadır; geri ve emek yoğun teknoloji kullanılmaktadır; işyerlerinin çoğunda aile üyeleri de üretime katılmaktadır; kredi kullanma alışkanlıkları, kredilerin kullanıldığı alanlar, genişleme ve gelecek beklentileri açısından işletmeler arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur. Yüzyüze ilişkilerin sürdürülebildiği, üretimin bireysel çabalarla ve geleneksel örgütlenmelerle denetlenebildiği ölçeğin sınırına dek işletme, örgütsüz kesim özelliklerini taşımaktadır. Bu yapısal özellikler açısından Bursa'da dokuma ve giyim iş kollarında incelenen küçük üreticiler homojen bir örgütsüz kesim niteliğindedir.

(*) Symbiosis = (simbiyoz) ortakyaşama, ortakyaşarlık (T. Saraç)

Bursa'daki örgütsüz kesim, örgütlü kesimle ilişkilerinde daha çok doğrudan destekakçe verecek niteliktedir. İki kesim arasındaki bağlantıda fason üretim ilişkisinin egemen olması, destekakçenin üretim sürecinde ucuz emek kullanımını sayesinde gerçekleşmesini ve hemen örgütlü kesimdeki işletmeye aktarılmasını sağlamaktadır. Bu açıdan, fason iş bağlantısının, başka hiç bir mekanizmaya gerek kalmadan, örgütsüz kesimin doğrudan destekakçe vermesini sağladığını söyleyebiliriz.

Öte yandan, örgütsüz kesimin dolaylı yoldan destekakçe vermesi, bu kesimin düşük gelir grupları için ucuz üretim yapması ile gerçekleşir. Bunun için üretimde ucuz emek kullanılmasından doğan düşük maliyetin, piyasa mekanizması ile doğrudan nihai tüketiciye yansıtılabilmesi gerekir. Bu açıdan, küçük işletmenin üretimini pazarladığı kesim önem taşımaktadır. Dolaylı destekakçe verilebilmesi için, ya da örgütsüz kesimin ürünlerinin dar gelirli tüketiciye örgütlü kesimdekinden daha düşük bir fiyatla ulaşabilmesi için fason bağlantısının olmaması gerekir. Bir işletme hem bağımsız, hem de fason üretim yapsa bile, üretiminin fason olan bölümü yine doğrudan destekakçe sağlayacaktır. Öyleyse, örgütsüz kesimde düşük gelirli kesim için mal üretildiği yolundaki görüşleri ihtiyatla karşılamak gerekir. Fason üretim yapıldığında bu kesimin asıl işlevi örgütlü kesime doğrudan destekakçe sağlamak, büyük sanayi ve ticaret sermayelerine ucuz emek sunmak, onların risklerini paylaşmak ve böylece örgütlü kesimdeki sermaye birikimine katkıda bulunmak olmaktadır.

5.2. Bursa'daki araştırma sonuçlarının fiziki planlama açısından düşündürdükleri

Örgütsüz kesimin verimliliğinin “keşfedildiği” tarihe dek, bu kesimin mekândaki algılanışı, ekonomik algılanışına paralel olmuştur. 1950 ve 1960'ların gecekondulu mahalleleri, yasadışı yapılaşmış konut alanları “işgalci”dir. Bu dönemde alınan önlemler, gecekondulaşmayı durdurmaya ve yavaşlatmaya, yapılmış gecekonduları ise “tasviye”ye yöneliktir (Keleş, 1988). Yazılı kararların, örgütsüz kesimin konut alanlarının yok edilmesini, standart düzenlemeler yapılmasını amaçlamasına karşın, uygulamada bu

desteklemeleri önerilmektedir. Bu öneriler, fizik planlama çabalarında alanlar genişlemeyi, yayılmayı sürdürür. Yasalarla uygulamalar arasındaki bu çelişki kimi zaman kısa dönemli politik amaçlar uğruna bu alanlarda oturanlara tapu sözü verilmesinden, kimi zaman yönetimlerin bu alanları denetlemedeki yetersizliğinden, kimi zaman da bilinçli olarak göz yumulmasından kaynaklanmaktadır (Şenyapılı ve Acar, 1980).

Örgütsüz kesimin verimli ve sorun çözücü bir kesim olarak algılanması, onun mekândaki konumuna ilişkin tutumların da değişmesine neden olmaktadır. Bu kesimin daha da büyüyebilmesi ve kentsel istihdamda olumlu rol oynayabilmesi için bir kaç koşulun yerine getirilmesi salık verilmektedir: Öncelikle, bu kesimin ekonomik etkinlikleri ve barınma çözümleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmalı, konutların mülkiyeti güvenceye alınmalıdır. Bu konut alanlarına temel altyapı, ulaşım, sağlık ve eğitim hizmetleri götürülmeli, iş alanları yaratılmalıdır. Küçük üreticilerin üzerinden yasal düzenlemelerin baskısı kaldırılmalı, teknik ve mali yardım verilmeli, daha fazla fason iş bulmanın yolları gösterilmelidir (Habitat, 1981).

Kentsel istihdam politikalarındaki değişiklik paralelinde fizik mekânda da örgütsüz kesim üzerindeki baskıların kaldırılması isteği, bu kesimin işlevinin iki asal ögesinin yaşatılması gereğinden kaynaklanmaktadır. bu öğelerin birincisi, örgütsüz kesimin ucuz emek sunma potansiyelinin olması, ikincisi ise bu kesimde yasal düzenleme ve sınırlamaların az olmasıdır. Bu iki özellik birer ön-koşul niteliğindedir ve korunması gerekmektedir.

Örgütsüz kesim ile örgütlü kesim arasındaki ortakyaşamının nedeni, örgütsüz kesimin ucuz emek sunabilmesidir. Bunun için, bu kesim içinde olabildiğince ucuza geçinme olanaklarının bulunması gerekir. Büyük kentte yaşamının maliyetinin azalabilmesi için öncelikle, barınma sorunu en ucuz biçimde çözülmelidir. Ucuz topraklar üzerinde, örgütlü kesim içindeki yardımlaşmayla ve/veya kullanıcının kendi tarafından yapılan düşük nitelikli ucuz konutlar bugüne dek en uygun çözüm olmuştur. Bundan sonra, bu çözümü yönetimlerin, belirli bir strateji doğrultusunda bilinçli olarak

desteklemeleri önerilmektedir. Bu öneriler, fizik planlama çalışmalarında da bundan böyle, örgütsüz kesimin konut alanlarına daha farklı düzenleme ilkeleriyle yaklaşılmasını gerektirmektedir. Daha doğru bir deyişle, bu konut alanlarında bugüne dek uygulandığı anlamdaki düzenlenme düşüncesinin terkedilmesi, yeni bir bakış açısının, benimsenmesi zorunluluğu doğmaktadır. Bu bakış açısı içinde yönetimlerin ve plancının görevi, bu alanların daha sağlıklı bir biçimde "oluşabilmesi" için özendirici önlemler almak, öneriler getirmek, burada yaşayanların ortak kararlar almasında yardımcı olmaktır (Habitat, 1981).

Örgütsüz kesimde ucuz emek sunulabilmesinin ikinci koşulu, gerektiğinde aile üyelerinin, hemşehrilerin ve komşuların ücretsiz emeğinden yararlanılabilmesidir. Bu tür ilişkiler konut alanlarında geliştirilir ve sürdürülür. Kişiler, yaşamın her alanında birlikte ve yüzyüze ilişkiler içinde olduğu sürece bu geleneksel dayanışma biçimleri sürer. Bu ilişkilerin üretimde geçerli olabilmesi için üretim mekânı ile konutların içiçe olması gerekir. Oysa, planlamanın ereği, iş alanlarını ve dolayısıyla küçük işletmelerin mekânsal konumunu düzenlemek, onları denetim altına almaktır. Böyle belirlenmiş sanayi alanlarında çalışan işletmeler, örgütsüz kesime özgü geleneksel ilişkiler avantajını terketmek zorunda kalabilirler. Bir başka deyişle, zoning uygulamaları örgütsüz kesim içinde sanayi üretiminin gerçekleşmesini engelleyebilir (Eckstein, 1975). Bu açıdan, fonksiyon alanlarının belirlenmesinde plancının benimseyeceği ölçütlerin yeniden gözden geçirilmesi gerekebilir.

Görünen odur ki, örgütlü ve örgütsüz kesimler arasında ortakyaşama olduğunun kabul edilmesi planlama stratejilerine yeni bir yön vermektedir. Artık kalkınma ve kentleşme politikaları, örgütlü kesimin örgütsüz kesimden en uygun biçimde yararlanmasını sağlayacak kent planlama stratejilerini talep etmektedir.

Örgütsüz kesimin niteliğine ilişkin yeni görüşler plancıyı, hem kentlerin planlanması açısından, hem de bölgesel/ülkesel kalkınma ve kentleşme politikaları açısından bir yol ayrımına getirmektedir.

Kentlerdeki fonksiyon alanlarının düzenlenmesi ve denetlenmesi ilkeleri, tüm kentsel eylemlerin örgütlü kesim içinde gerçekleştirileceği varsayımına dayanılarak belirlenmiştir. Oysa, örgütsüz kesimin çalışma ve konut alanlarının kendiliğinden oluşmasının desteklenmesi durumunda planıcı, mekânın düzenlenmesinde iki farklı standart ile karşı karşıya kalmaktadır: Bir yanda örgütlü kesimin eylemlerine uygun düzenlenmiş alanlar, öte yanda örgütsüz kesimin kendi kendini üretmesini sağlayacak, kendiliğinden oluşuma bırakılmış alanlar. Böyle bir planlama yaklaşımı, örgütlü kesimin ucuz emek kullanma mekanizmasının mekânda yerleşmesini sağlamaya yöneliktir. Ama, kent planlamanın amacı ucuz emek depoları yaratmak olmamalıdır. Planlama, tüm kaynakların optimum verimlilikle kullanılmasını amaçladığı kadar toplumsal eşitlik ilkelerine uymayı, salt üretimin değil bölüşümün de eşitlik ilkelerine uygun geliştirileceği mekânları yaratmayı amaçlamak zorundadır.

Kenya Raporu'ndan Habitat'a uzanan çizgideki görüşlerin ülkesel ve bölgesel boyutu da planıcıyı, kendi tavrını yeniden değerlendirmeye zorlamaktadır. Yakın geçmişte plancının görevi, eşitlik ilkelerini gözetin bölgesel planlarla dengeli bir kaynak dağılımını ve kentsel kademelenmeyi sağlamak olmuştur. Ancak, örgütsüz kesimin desteklenmesini amaçlayan stratejiler nüfusun belirli kentsel odaklarda yoğunlaşmasını sağlamaya yöneliktir. Bunun iki nedeni vardır: birincisi, örgütsüz kesimdeki küçük işletmeler kendi çevrelerindeki piyasa için değil, örgütlü kesimdeki ulusal ve uluslararası sermaye için üretim yapmaktadır. O nedenle, bu işletmeler büyük kentlerde büyük sermayeye yakın yerlerde kümelenecektir. İkinci neden, örgütlü ve örgütsüz kesimler arasındaki ortakyaşamanın ucuz işgücü kullanımına dayanmasıdır. Örgütsüz kesimdeki nüfus baskısı emek arzını arttıracak, dolayısıyla ucuz emek deposunu besleyecektir. Bu durumda, bölge planlamada nüfusun kırdaki, küçük ve orta büyüklükteki kentlerde tutulması ilkesi terkedilecek, temel sorun egemen merkezlerin etki alanlarının, o merkezleri uygun biçimde besleyecek nitelikte düzenlenmesi olacaktır.

TABLO 1

5.3 Bursa-küçük sanayi araştırmasının genel sonuçları

Bu araştırmanın bulguları bize şu çıkarsamaları yapma olanağını vermektedir:

- a) Bursa'da incelenen küçük sanayi homojen bir yapıya sahiptir;
- b) Örneğimizdeki küçük sanayi işletmeleri ilk aşamada, örgütlü kesimdeki ticaret sermayesine destekakçe vermektedir;
- c) Üretimin çok küçük bir bölümü örgütsüz kesimde pazarlanmaktadır. O nedenle, örgütsüz kesimdeki üretimin kentsel alt gelir gruplarının tüketim gücünü arttırdığı savı, tüm iş kolları için genellenemez;
- d) Bursa'da örneklenen küçük sanayiye ayakta tutan etmen yerel gereksinme değil, yörenin dünya sistemi içindeki konumu ve işlevidir.

TABLO 1 - İSTİHDAMIN YAPISI

		İSTİHDAMIN YAPISI		
		AİLEDEN	AİLE DIŞI	
	ERKEK	ORTALAMA ÇALIŞAN	ORTALAMA AİLE ÜYESİ	ORTALAMA
	KADIN	<u>SAYISI</u>	<u>ÇALIŞAN S.</u>	<u>ÇALIŞAN SAYISI</u>
YFA		3.54	2.03	1.51
FA-FV		9.0	2.0	7.0
YFV		6.5	1.12	5.38
BA		6.69	1.62	5.08
ERKEK		95.71	72.41	
KADIN		4.29	27.59	
FİRMA SAYISI		: 155	100.00	32.57
ÇALIŞAN SAYISI		: 762		
ORTALAMA İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ: 4.92				
		TOPLAM		
ERKEK		80.97		
KADIN		19.03		
		100.00		

TABLO 2 - İSTİHDAMIN YAPISI

2-A

ÜCRETLİ VE ÜCRETSİZ ÇALIŞANLAR

	<u>AİLEDEN</u>	<u>AİLE DIŞI</u>	
ERKEK	43.44	56.56	100.00
KADIN	8.28	91.72	100.00

2-B

ÜCRETLİ VE ÜCRETSİZ ÇALIŞANLAR

	<u>AİLEDEN</u>	<u>AİLE DIŞI</u>	
ERKEK	95.71	72.41	
KADIN	4.29	27.59	
	100.00	100.00	

2-C

ÜCRETLİ VE ÜCRETSİZ ÇALIŞANLAR

	<u>TOPLAM</u>	
ERKEK	80.97	
KADIN	19.03	
	100.00	

TABLO 3

TABLO 4

İSTİHDAMIN YAPISI

GÖRÜŞÜLEN İŞLETMELERDE
ÇALIŞANLARIN DURUMUÇALIŞAN SAYISI%

ÜCRETLE

ÇALIŞAN

66.64

320

26.12

4.23

42.0

5.01

ÜCRETSİZ ÇALIŞAN

AİLE ÜYESİ

206

27.03

İŞ SAHİBİ

VEYA ORTAK

48.57

40.65

10.79

23630.97

(GSİYS)

762

100.00

1982

Bursa

Merkez ilçe

321. sektör

49.81

35.87

14.52

100.00

(GSİS)

TABLO -5

TABLO 4 A

1-9 kişi çalıştıran işyeri	%	Ücretsiz aile üyesi			Ücretli	
		<u>ÜCRETLİ</u>	<u>KENDİ HESABINA</u>	<u>İŞVEREN</u>	<u>ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİSİ</u>	
1982 Türkiye (KYHİA)		66.64	26.12	4.23	5.01	
1982 Bursa Merkez ilçe		48.57	40.65	-	10.79	
(GSİYS)	100.00	11.51	16.50	77.81		
1982 Bursa Merkez ilçe		49.81	35.67	-	14.52	
321. sektör	100.00	88.39	70.78	29.22	100.00	
(GSİS)		11.61	12.01	87.39	100.00	

TABLO - 5

TABLO 5-A

		Ücretsiz aile üyesi	Ücretli
1-9 kişi çalıştıran işyeri	88.39	83.50	22.19
10-24 kişi çalıştıran işyeri	<u>11.61</u>	<u>16.50</u>	<u>77.81</u>
	100.00	100.00	100.00

TABLO 5-B

		Ücretsiz aile üyesi	Ücretli	
1-9 kişi çalıştıran işyeri	88.39	70.78	29.22	100.00
10-24 kişi çalıştıran işyeri	<u>11.61</u>	12.01	87.39	100.00
	100.00			

TABLO 7- KREDİ KULLANMAYAN İŞLETMELERİN
MALİ KAYNAKLARINA VE BİBB'E GÖRE
DAĞILIMI

TABLO 6

KREDİ KULLANMAYANLARIN MALİ SORUNLARINI
ÇÖZÜMLEME İŞLETMENİN HUKUKSAL DURUMU

	Örgütlü kurumdan destek (Aynca)	İş dışı kişisel	Öretmiş kurumlar	Akraba hemşehri komşu %	Sıkıntı yok	KREDİ KULLAN- MAYANLAR
İŞLETME SAYISI						
Tek sahip		106		68.39		
BİBB	16.39	14.78	30.33	22.13	16.39	100.00
Ortak		49		31.61		
YFA	61.48	26.67	25.33	20.99	14.67	100.00
FA-FV	4.92	58.33	33.33		33.33	100.00
YFV	16.39	16.00	56.00	15.00	15.00	100.00
BA	17.21	33.33	23.81	23.81	19.05	100.00
	100.00					

İşletmelerin % 5.45'i kredi kurumlarını kullanmadığını belirtmiş, ancak yukarıdaki bilgileri vermemiştir.

Kredi Almayan İşletme	% 85.16
Kredi Alan İşletme	% 14.19
Yanıtızsız	% 0.65

**TABLO 7- KREDİ KULLANMAYAN İŞLETMELERİN
MALİ KAYNAKLARINA VE BİBB'E GÖRE
DAĞILIMI**

**TABLO 8 KREDİ KULLANMAYANLARIN MALİ SORUNLARINI
ÇÖZÜMLEME BİÇİMİ**

	Örgütlü kesimden destek (Avans)	İş dışı kişisel kaynaklar	Üretimi arttırıyor	Akraba hemşehri komşu vb.	Sıkıntı yok	KREDİ KULLAN- MAYANLAR
BİBB	16.39	14.75	30.33	22.13	16.39	100.00
YFA	61.48	26.67	8.00	25.33	25.33	14.67
FA-FV	4.92	-	33.33	33.33	-	33.33
YFV	16.39	-	15.00	55.00	15.00	15.00
BA	17.21	-	33.33	23.81	23.81	19.05
100.00						

İşletmelerin % 6.45'i kredi kurumlarını kullanmadığını belirtmiş, ancak yukarıdaki bilgileri vermemiştir.

Kredi Almayan İşletme	% 85.16
Kredi Alan İşletme	% 14.19
Yanıtsız	% 0.65

TABLO 9- İŞLETMELERİN,

ALINAN KREDİLERİN KULLANILDIĞI ALANLARA

TABLO 8 - KREDİ ALAN İŞLETMELERİN
KREDİYİ ALDIKLARI KAYNAKLARA VE
BİBB'E GÖRE DAĞILIMI

	İşletme giderleri	Çarıştama	İş dışı ESNAF KEF. KOOP.	Yanıtız	KREDİ KULLANAN KREDİ ALANLAR
	<u>BANKA</u>	<u>DERNEK</u>	<u>KOOP.</u>	<u>YANITSIZ</u>	<u>ALANLAR</u>
%	36.36	36.36	18.18	9.09	99.99
	54.55	27.27	9.09	9.09	100.00
<u>BİBB</u>					
YFA	23.08	46.15	30.77		100.00
YFA	41.67	100.00	100.00		100.00
FA-FV	16.67	-	-		100.00
YFV	33.33	-	-		100.00
BA	8.33	-	-		
	100.00	100.00	100.00		

TABLO - 10 A

TABLO 9- İŞLETMELERİN,
ALINAN KREDİLERİN KULLANILDIĞI ALANLARA
VE BİBB'E GÖRE DAĞILIMI

KREDİLERİN KULLANILDIĞI ALANLAR

	İşletme giderleri	Genişleme	İş dışı amaçlar	Yanıtızsız	KREDİ KULLANAN İŞLETMELER
%	36.36	36.36	18.18	9.09	99.99
YFA	23.08	46.15	30.77	-	100.00
FA-FV	100.00	-	-	-	100.00
YFV	75.00	25.00	-	-	100.00
BA	-	100.00	-	-	100.00

TABLO - 10 A

TABLO 10 - B

İŞLETMELERİN ÜRÜN PALETİNE GÖRE
SON 5 YILDAKİ GENİŞLEMELERİ

	Ürün çeşidi sayısı					Yanıtsız	
	1	2	3	4			
%	78.71	7.74	10.97	1.94		0.64	100.00
Son 5 yılda genişleme var	69.84	12.70	14.29	3.17		-	100.00
Son 5 yılda genişleme yok	84.78	4.34	8.70	1.09		1.09	100.00

TABLO - 11
TABLO 10 - B

GÖRÜŞÜLEN İŞLETMELERİN ÜRÜN PALETİNE GÖRE GENİŞLEMELERİ
ALGILAMA BİÇİMLERİ SON 5 YILDAKİ GENİŞLEMELERİ

		Ürün çeşidi sayısı					
		1	2 +				
Son 5 yılda							
gelişme var	İşçi	36.07	59.37	Gençlik	Yanıt		
	Pazar			Yaslılık			
Son 5 yılda							
gelişme yok		63.93	40.63				
		100.00	100.00				

TABLO - 11

TABLO - 12

GÖRÜŞÜLEN İŞLETMELERİN PİYASAYI VE İŞLETMENİN GELECEĞİNİ
ALGILAMA BİÇİMLERİ

Önümüzdeki 3-5 yıl içinde işini genişletmeyi düşünmeyenlerin nedenleri

	Gelecek karanlık <u>Pazar yok</u>	İşçi <u>yok</u>	Sermaye <u>yok</u>	Alan <u>yetersiz</u>	<u>Yaşlılık</u>	Gerek <u>yok</u>	Yanıt <u>yok</u>
%	36.23	1.45	27.54	1.45	4.35	20.29	8.70

TABLO - 13

TABLO - 12 N İŞLETMELERİN BAŞKA İŞLETMELERLE BAĞLANTI
BİÇİMİNE (BİBB) GÖRE DAĞILIMI

GÖRÜŞÜLEN İŞLETMELERİN PİYASAYI
VE İŞLETMENİN GELECEĞİNİ ALGILAMA
BİÇİMLERİ

	Sayısı	%			
Yalnız Fason Alan YFA	93	60.0			
Fason Alan ve FA-FV	10	6.45			
Yalnız Fason V YFV	26	16.77			
Bağımsız	26	16.77			
%	61.63	9.30	25.58	1.16	2.33
	155	100.00			

Fason alan ve fason veren işletmelerin bağlantılı oldukları işyeri sayısı

İşletmenin bağlantılı olduğu
işletme sayısı

Bağlantının türü	1	2	3	4+	yanıtsız	
Fason Alan YFA	% 83.17	5.38	3.23	1.08	3.15	100.00
Fason Veren YFV	% 88.46	42.31	7.69		11.54	100.00

TABLO - 13

TABLO - 14

GÖRÜŞÜLEN İŞLETMELERİN BAŞKA İŞLETMELERLE BAĞLANTI
BİÇİMİNE (BİBB) GÖRE DAĞILIMI

	İşletme Sayısı	%
Yalnız Fason Alan YFA	93	60.0
Fason Alan ve Veren FA-FV	10	6.45
Yalnız Fason Veren YFV	26	16.77
Bağımsız BA	26	16.77
	155	100.00

Fason alan ve fason veren işletmelerin bağlantılı oldukları işyeri sayısı

		İşletmenin bağlantılı olduğu işletme sayısı					
Bağlantının türü		<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4+</u>	<u>yanıtsız</u>	
Fason Alan YFA	%	88.17	5.38	3.23	1.08	2.15	100.00
Fason Veren YFV	%	38.46	42.31	7.69	-	11.54	100.00

TABLO - 14

TABLO - 15

İSTAHDAMIN YAPISI İLE BİBB İLİŞKİSİ

		Çalışanlar			
		<u>Aileden</u>	<u>Aileden</u> <u>değil</u>		<u>Toplam</u> <u>çalışan</u>
YFA	%	57.45	42.55	100.0	% 43.18
FA-FV		22.22	77.78	100.0	11.81
YFV		17.16	82.84	100.0	22.18
BA		24.14	75.86	100.0	22.83
TÜM İŞLETMELERDE		36.75	63.25	100.0	100.00

TABLO - 15

İŞLETMELERİN ÜRÜNLERİNİ
PAZARLADIKLARI KESİM İLE BİBB İLİŞKİSİ

	ÖRGÜTSÜZ KESİM	ÖRGÜTLÜ VE ÖRGÜTSÜZ KESİM	ÖRGÜTLÜ KESİM	
%				
YFA	9.41	5.88	84.71	100.0
FA-FV	-	40.0	60.0	100.0
YFV	-	50.0	50.0	100.0
BA	13.04	30.43	56.52	100.0
%				
TÜM İŞLETMELER	7.09	16.77	65.16	

KISALTMALAR:

EK - 1

$- 0.33 < \emptyset < 0.33$	Zayıf ilişki; ilişki yok
$0.33 < \emptyset \leq 0.67$	Orta dereceli ilişki (pozitif)
$- 0.67 < \emptyset \leq - 0.33$	Orta dereceli ilişki (negatif)
$- 1 \leq \emptyset < - 0.67$	Güçlü negatif ilişki
$0.67 < \emptyset \leq 1$	Güçlü pozitif ilişki

Kaynak: WEISS ve HASSETT. Introductory Statistics. London: Addison-Wesley, 1982.

KISALTMALAR:

DPT	Devlet Planlama Teşkilâtı
EDCC	Economic Development and Cultural Change
JDS	Journal of Development Studies
ILO	International Labor Organization
ASJ	American Sociological Journal
IJURR	International Journal of Urban and Regional Research
ILR	International Labour Review
AJS	American Journal of Sociology
JDA	Journal of Developing Areas
BİBB	Başka İşletmelerle ve/veya Örgütlü Kesimle Bağlantı Biçimi
YFA	Yalnız Fason Alan
AV	Fason hem alan hem de veren
YFV	Yalnız Fason Veren
BA	Bağımsız
KYHİA	Kentsel Yerler Hanehalkı Anketi
GSİY	Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı

TABLÖLAR

TABLÖ-1	-	İSTİHDAMIN YAPISI
TABLÖ-2	-	İSTİHDAMIN YAPISI
TABLÖ-3	-	İSTİHDAMIN YAPISI
TABLÖ-4	-	TÜRKİYE VE BURSA'DA ÇALIŞMALARIN İSTEKİ DURUMU
TABLÖ-5	-	ÇALIŞANLARIN İSTEKİ DURUMU İLE İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜ İLİSKİSİ
TABLÖ-6	-	İŞLETMENİN HUKUKSAL DURUMU
TABLÖ-7	-	KREDİ KULLANMAYAN İŞLETMELERİN MALİ KAYNAKLARINA VE BİBB'E GÖRE DAĞILIMI
TABLÖ-8	-	KREDİ ALAN İŞLETMELERİN KREDİYİ ALDIKLARI KAYNAKLARA VE BİBB'E GÖRE DAĞILIMI
TABLÖ-9	-	İŞLETMELERİN ALINAN KREDİLERİN KULLANILDIĞI ALANLARA VE BİBB'E GÖRE DAĞILIMI
TABLÖ 10-A	-	İŞLETMELERİN ÜRÜN PALETİNE GÖRE SON 5 YILDAKİ GENİŞLEMELERİ
TABLÖ 10-B	-	İŞLETMELERİN ÜRÜN PALETİNE GÖRE SON 5 YILDAKİ GENİŞLEMELERİ
TABLÖ-11	-	GÖRÜSÜLEN İŞLETMELERİN PİYASAYI VE İŞLETMENİN GELECEĞİNİ ALGILAMA BİÇİMLERİ
TABLÖ-12	-	GÖRÜSÜLEN İŞLETMELERİN PİYASAYI VE İŞLETMENİN GELECEĞİNİ ALGILAMA BİÇİMLERİ
TABLÖ-13	-	GÖRÜSÜLEN İŞLETMELERİN BAŞKA İŞLETMELERLE İŞBİRLİĞİ BİÇİMİNE GÖRE (BİBB) DAĞILIMI
TABLÖ-14	-	İSTİHDAMIN YAPISI İLE BİBB İLİSKİSİ
TABLÖ-15	-	İŞLETMELERİN ÜRÜNLERİNİ PAZARLADIKLARI KESİM İLE BİBB İLİSKİSİ

EKLER

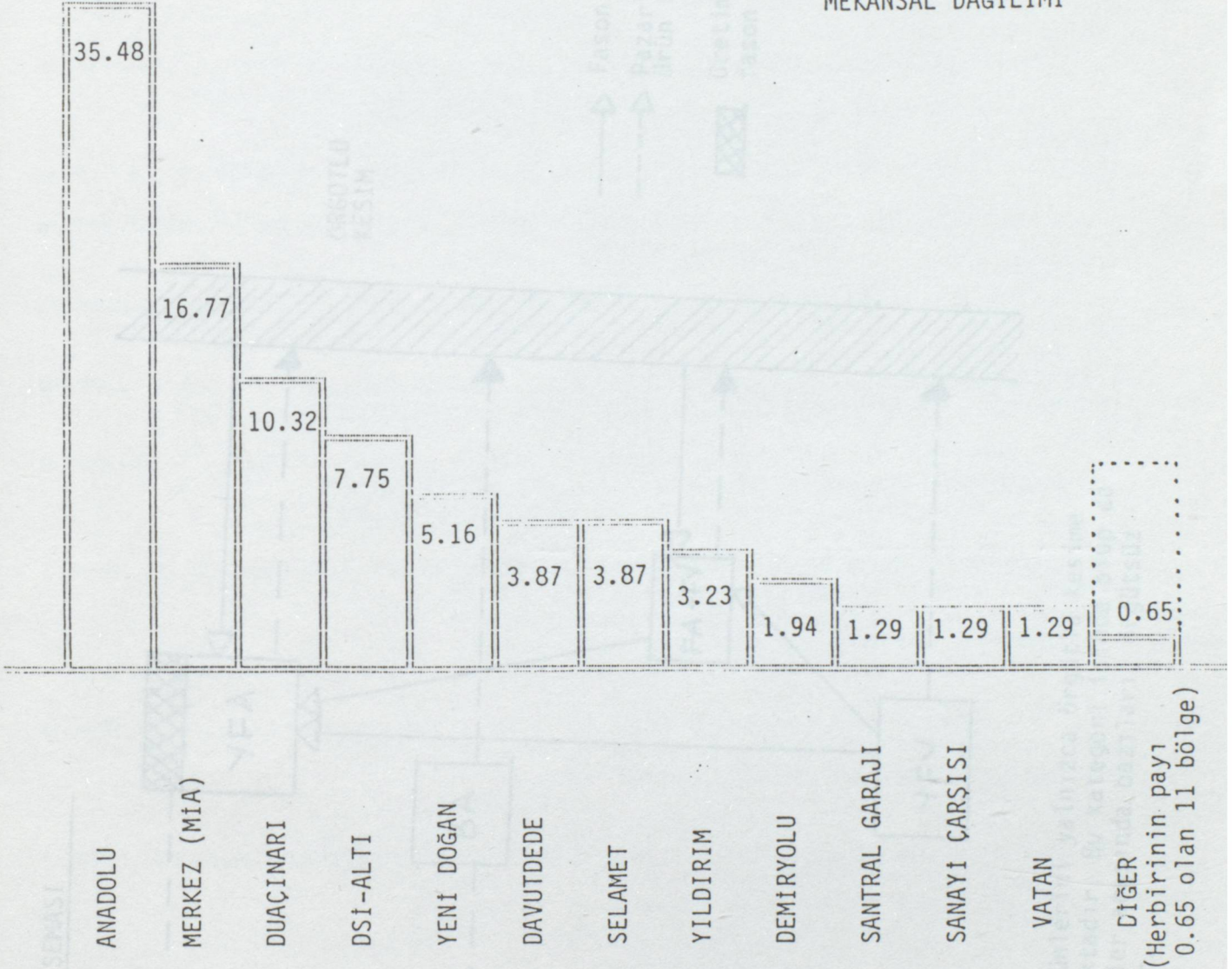
- EK-1 KÜÇÜK SANAYİ ANKETİ
- EK-2 8 TESTİ DEĞERLENDİRMESİ
- EK-3 HARİTA
- EK-4 ÖRNEKLEM TERİMLERİNİN MEKANSAL DAĞILIMI
- EK-5 BİBB SEMASI

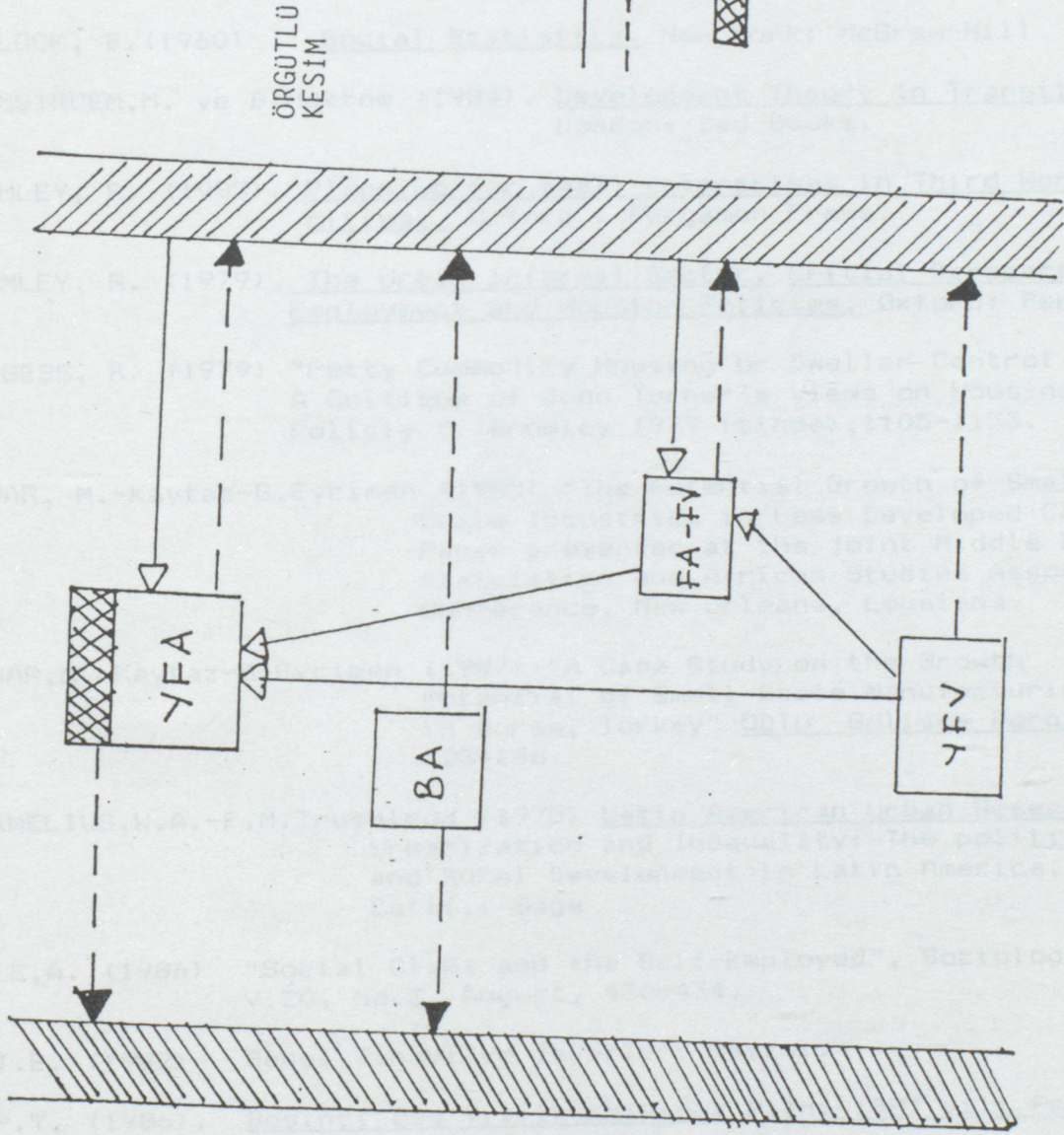
Kaynak: G. İsmail, İnceleme ve site seçimi of refinery production in Bursa, 1986.

EK-4

BURSA KUÇUK SANAYİ ÖRNEKLEM TERİMLERİNİN
MEKANSAL DAĞILIMI

BİBB ŞEMASI

YFA işletmeler, bağlantıları gereği ürünlerini yalnızca örgütlü kesime -çoğunlukla toptancı kesime- pazarlamaktadır. Bu kategori içinde olup da üretimin % 100'ü fason olmayan işletmeler arasında bazıları, örgütsüz kesime de doğrudan ürün pazarlamaktadır.

KAYNAKÇA

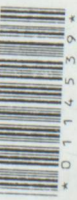
- BERGSMAN, J. (1979). Growth and Equity in Semi-Industrialized Countries.
World Bank Staff Working Paper No.351
- BLALOCK, B.(1960) . Social Statistics. New York: McGraw-Hill.
- BLOMSTROEM, M. ve B.Hettne (1984). Development Theory in Transition.
London: Zed Books.
- BROMLEY, R. (1985). Planning for small enterprises in Third World cities. Oxford : Pergamon Press.
- BROMLEY, R. (1979). The Urban Informal Sector. Critical Perspectives on Employment and Housing Policies. Oxford: Pergamon Press.
- BURGESS, R. (1979) "Petty Commodity Housing or Dweller Control ?
A Critique of John Turner's Views on Housing x
Policy " (Bromley 1979 içinde), 1105-1133.
- ÇINAR, M.-Kaytaz-G.Evcimen (1985) "The Potential Growth of Small
Scale Industries in Less Developed Countries"
Paper presented at the joint Middle East Studies
Association and African Studies Association Annual
Conference, New Orleans, Louisiana.
- ÇINAR, M.-Kaytaz-G.Evcimen (1987) "A Case Study on the Growth
Potential of Small Scale Manufacturing Enterprises
in Bursa, Turkey" ODTÜ Gelişme Dergisi, C.14,S.2,
123-146.
- CORNELIUS, W.A.-F.M.Trueblood (1975) Latin American Urban Research, 5,
Urbanization and Inequality: The political of Urban
and Rural Development in Latin America, Beverly Hills,
Calif.: Sage
- DALE, A. (1986) "Social Class and the Self-Employed", Sociology,
V.20, No.3, August, 430-434.
- D.İ.E. (1982) Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı.
- D.P.T. (1986). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı-1987 yılı Programı
Ankara: DPT.
- EADES, J.S.(1985) "If you can't beat em, join'em:
State regulation of small enterprises"
(Bromley, 1985 içinde) 203-218.
- ECKSTEIN, S. (1975). "The Political Economy of Lower Class Areas in
Mexico City: Societal Constraints on Local Business
Prospects" (Cornelius içinde) 125-145.

- ELKAN, W. (1973) An Introduction to Development Economics., Penguin.
- ROEBEL, F. et.al. (1982). Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler.
(Çev.:Y.Öner), İstanbul: Belge Yayınları.
- BERRY, Ch. (1978). "Petty Production and Capitalist Production in
Dakar: The Crisis ou the Self-Employed" (Bromley,
1979 içinde) 1147-1160.
- ÖK, T. (1980) (ed) Kent Planlamada Kuram ve Kılğı- Ankara:ODTÜ.
- BORDON, D.M. (1978) "Capitalist Development and the History of American
Cities" (Tabb ve Sawers içinde), 25-63.
- BUGLER, J. (1982) "Overurbanization Reconsidered" EDCC, 31(1) Oct.1982, 173-190.
- BULALP, H. (1983) Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri.
Ankara: Yurt Yayınları.
- HABITAT (1981) The Residential Circumstances of the Urban Poor in
Developing Countries, New York: Prager.
- HART, K. (1971) "Informal Income oportunities And Urban Employment in
Ghana" (R.Jolly et.al.içinde) 66-70.
- HART, K. (1970) "Small-scale entrepreneurs in Ghana and Development
Plannig" JDS, V.6, NO.4, July, 104-120.
- HOSELITZ, B. (1971) "Small Industry in Underdeveloped Countries"
(I.Livingstone içinde) 256-277.
- ILO (1977) Employment, Incomes, and Equality A. Strategy for
increasing productive employment in Kenya, (The
Kenya Report), Geneva: ILO, (ilk basım 1972=.
- JOLLY, R. et.al (1973) Third World Employment. Problems and Strategy.
Middlesex: Penguin.
- JORGENSEN, D.W. (1971) "Testing Alternative Theories of the Development
of a Dual Economy" (Livingstone içinde) 64-82.
- KANNAPPAN, S. (1985) "Urban Employment and the Labor Market in
Developing Nations" EDCC, 33(4) July 1985,
699-730
- KANSU, G. (1979) "Some Pratical Constraints on the Use of Appropriate
Technologies in Turkish Industrial Development"
(Robinson içinde), 160-172.
- KELES, R. (1972) 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve
Gecekondu. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- KELLEY, A.C. ve J.G. Williamson (1982). "The Limits to Urban Growth:
Suggestions for Macromodeling Third World Economies"
EDCC, 30(3), April 1982, 595-623.

- KELLEY, A.C. ve J.G. Williamson (1984) "Population Growth, Industrial Revolutions and the Urban Transition", Population and Development Review 10, No.3 (Sept.1984), 419-441.
- KENTOR, J. (1985) "Economic Development and the World Division of Labor" (Timberlake içinde), 25-39.
- KENTOR, J. (1981) "Structural determinants of peripheral urbanization: The effects of international dependence", ASJ, Vol.46. (April) 201-211.
- KIRAY, M. (1964) Ereğli. Ağır Sanayiden öncer Bir Sahil Kasabası. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KIRAY, M. (1972) örgütlemeyen Kent. izmir'de iş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni, Ankara: Sosyal Bilimler Derneđi.
- KORUM, U. (1981) İstatistiğe Giriş, Eskişehir: Bilim ve Teknik.
- LEDENT, J. (1982) "Rural-Urban Migration, Urbanization, and Economic Development" EDCC 30(3) (April), 507-538.
- LINN, J.F. (1983) Cities in the Developing World. Policies for Their Equitable and Efficient Growth. A World Bank Publication, Oxford University Press.
- LIVINGSTONE, I. (1971) Economic Policy for Development, Penguin Books.
- LOMNITZ, L. (1974) "The Social and Economic Organization of a Mexican Shantytown" (Cornelius içinde), 135-155.
- LOZANO, B. (1983) "Informal sector workers: walking out the system's front door?" IJURR, 7(3), (September), 340-362.
- MARSDEN, K. (1984) "Services for small firms: The roles of government programmes and market networks in Thailand", ILR, Vol.123, No.2, 235-249.
- MARTINELLI, F. (1985) "Public policy and industrial development in Southern Italy" IJURR, 9(1), 47-81.
- MAYER, J. (1984) "Regional employment development : The evolution of theory and practice" International Labour Review, Vol.123, No.1, Jan-Feb., 17-34.
- MENTES, G. (1984) Bursa Petty Producers Workplace Interview ? (Araştırma Raporu), Ankara : METU.
- MEYER, J.W. ve M.T. Hannan (1979) (ed). National Development and the World System,

- TEKELİ,İ. et.al. (1976) Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir,
İstanbul : Cem Yayınevi.
- TEKELİ İ. (1982) Türkiye'de Kentleşme Yazıları, Ankara: Turhan Kitabevi.
- TIMBERLAKE,M. (1985) (ed) Urbanization in the World Economy, New York:
Academic Press.
- TODARO,M.P. (1971) "Income Expetations, Rural-Urban Migration and
Employment in Africa" (R.Jolly et. al. içinde),
s.94-105.
- TODARO,M.P. (1977) Economic Development in the Third World . An
introduction to problems and policies in a global
perspective, New York : Longman.
- TOKMAN,V.E. (1979) "An Exploration into the Nature of Informal-
Formal Sector Relationships" (Bromley,1979 içinde)
1065-1075.
- TOKMAN,V.E. (1979) "Competition between the Informal and Formal
Sectors in Retailing : The Case of Santiago"
(Bromley 1979 içinde), 1187-1198.
- (1987) The Turkish Economy 86, İstanbul : TÜSiAD
- TURNER,J.F. (1979) "Housing in Three Dimensions: Terms of Reference
for take Housing Question redefined" (Bromley,
1979 içinde), 1135-1145.
- VELZEN,L.van (1977) Peripheral Production in Kayseri Turkey
Ankara : Ajans-Türk Press.
- VILLAMIL,J.J. (1979) (ed) Transnational Capitalism and National Development
Sussex : The Harvester Press.
- WEISS,N.-M.Hassett (1982) Introductory Statistics, Addison-Wesley.
- WALLERSTEIN,I.,H.Decdeli ve R.Kasaba (1983) "Osmanlı İmparatorluğunun
Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci"
Toplum ve Bilim, 23,Güz, 41-54.
- VALLERSTEIN,I. (1974-1980) The Modern World-System
New York : Academic Press.
- WALTON,J. ve L.H. Masetti (1976) The City in Comparative Perspective.
Cross-National Research and New Directions
in Theory, London : Sage.
- WOHLMUTH,K.(ed) (1973) Employment Creation in Developing Societies. The
Situation of Labor in Dependent Economies,
New York : Praeger.

YTU Merkez Kütüphanesi

0 1 1 4 5 3 9 *
255.07.02.03.00.00/137014539